ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА

Золотий потічок голодного Харкова

1947

Накладом Організації Українок Канади

ЗОЛОТИЙ ПОТІЧОК
З ГОЛОДНОГО ХАРКОВА

961D
НАУКОВО-ДОВІДКОВА
БІБЛІОТЕКА
ЦДАЗУ

Всі права застережені Автором

Printed in Canada

ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА

ЗОЛОТИЙ ПОТІЧОК З ГОЛОДНОГО ХАРКОВА

Повість з часів німецької окупації України

-801-

1947

Накладом Організації Українок Канади
Винипег, Манітоба

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
М. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

Друком Нового Шляху, Винипег, Манітоба

Вітер крутить снігом, буйно несе снігові пушинки на своїх легких крилах, пустує... Пустуючи, він наводить на вулицях свої порядки: ось на розі Пушкінської й Каплунівської він збудував зі снігу цілу фортецю, зато на протилежньому боці Пушкінської ретельно позамітав сніг, неначе віником, відкривши слизьке й голе, вкрите льодом місце... А мороз - жартівник і собі пустує: він зціплює повітря небувало низькою для Харкова температурою — 38 °.

Серединою Пушкінської вулиці дві жінки волочать саночки в напрямку до Пушкінського кладовища: одна запряглась у сані з переду, а друга штовхає їх ззаду... На саночках лежить кріпко привязаний грубим шнуром, замотаний у сірий коц труп... Його ноги звисають з саночок тверді та негнучкі, мов два патики; дві дивовижно - грубі ступні в чорних скарпетках вилазять зпід сірого коца назовні...

Цей похорон не викликав жадного зацікавення нечисленних пішоходів — вони пробігають заклопотано і швидко, скулившись та якнайглибше заховавши свої посинілі, здебільшого опухлі обличчя під комірами плащів...

На заметеній вітром і вкритій льодом містині, саночки з трупом біжать швидко, самі собою, а дві жінки тупцюють за ними, надаремне намагаючись наздогнати труп, який бадьоро посувається в напрямку до кладовища, виставивши назовні дивовижно - грубі ступні задубілих ніг...

Доцент В., високий, худорлявий з блідим, нервовим обличчям, одягнений в теплий плащ та футрову шапку ніби прикипів своїм уважним поглядом до дивовижно - грубих ступнів мерця... З властивою вченим розсіяністю він уже не слухав, про що говорить його супутниця, молода чорноброва, невеличкого росту жінка, з гарним, але блідим і виснаженим обличчям; він думав щось своє....

Переїхавши вкрите льодом місце покійник зупинився, чемно очікуючи двох жінок, і за хвилину поїхав дальше за їх допомогою...

Доцент, не відриваючи уважного погляду від грубих ступнів мерця, ввічливо взяв молоду жінку під руку, аби допомогти їй перейти слизьке й голе, як лоб, місце.

— Ви навіть не уявляєте собі, Катрусе, яка цікава з наукової точки погляду проблема голоду, — сказав він, очевидно, відповідаючи на свої власні думки, а зовсім не на те, про що говорила Катруся... Бо вона здивовано зиркнула швидким оком на вченого, ніби не розуміючи, що саме могло так різко змінити тему і напрямок їхньої бесіди...

— Саме тепер, зимою 1941 - 42 року настав час для досконалого вивчення проблеми голоду... Страшний і повний великого трагізму час! Але вимірання великої маси людей з голоду дає нам, лікарям виключно — багатий матеріял для цінних з наукового боку спостережень. Я уважно стежу за своїми голодуючими пацієнтами, я спостерігаю ті зміни, що відбуваються в

їхньому організмі, так з фізичного, як із фізіологічного боку. Але найцікавішими для мене є ті зміни, що відбуваються в психічному стані людини. Власне це і є темою моєї останньої наукової праці, яку я саме тепер пишу... Особливо разячі зміни в психічному стані людини відбуваються в період опухання від голоду...

Запхавши ніс у футро коміра, Катруся уважно слухає доцента В. і дивиться просто себе... На фоні вкритої притоптаним снігом Пушкінської вулиці, вона бачить саночки з покійником і дві жіночі постатті... Покійник мляво наближається до кладовища, а дивовижно - грубі ступні його ніг, невідступно маячать перед очима Катрусі... Уважно слухає доцента В., вона тепер розуміє, що саме ці розпухлі від голоду ноги покійника, викликали у вченого низку думок на цікаву для нього тему... А вона й не звернула на цього покійника особлившої уваги: адже їх так багато везть щодня Пушкінською вулицею в напрямку до кладовища! І майже всіх везуть на саночках, без домовин, просто замотаних у якенебудь лахміття... Інколи везуть покійників лише в білизні, прикритих мішком, або простиралом... До всього можна звикнути! І Катруся, живучи на Лермонтовській, недалечко від Пушкінського кладовища, призвичаїлась до такого вигляду — прямуючих до кладовища саночок з покійниками без домовин у супроводі 1 — 2 осіб найблищих родичів...

А доцент, попавши на хвилюючу й цікаву для нього тему, захоплено продовжує підвищеним тоном, ніби звертаючись до ширшої авдиторії слухачів:

— Саме в період опухання від голоду, завмирає в людині все те, що придбано культурою й вихованням, завмирає навіть родинне почуття, і натомість виникає з жагучою силою первісне почуття голодного звіря, — звіря, що терпить муки з голоду й силоміць вириває їжу з рота слабшого звіря, хоча-б цей слабший звір був його сином, жінкою або матірю. Тоді зникають всі знеслі почуття, що є надбанням вікової культури, і опухла людина стає лише голодною твариною...

Катруся слухає доцента, ковтаючи голодну слину, і пригадує собі свойого сусіда, інжініра Г., який помер з голоду тиждень тому, і який, будучи в опухлім стані, виривав силоміць їдження з уст свойого пятирічнього синка... Цей інжінір Г., безперечно був культурною людиною і безмежно любив свойого одинокого синка Юрчика...

— У чоловіків, — ніби відповідаючи на Катрусині думки, продовжує доцент В.: — ці прояви більш бурні, ніж у жінок, бо вони реагують на муки голоду гостріше. Статистика смертності від голоду, яку я тепер старанно аналізую, показує, що відсоток померших з голоду чоловіків, значно більший, ніж жінок.

Тимчасом вони давно вже минули вкриту льодом частину Пушкінської вулиці і вже наближалися до повороту на Лермонтівську, де жила Катруся... Їм назустріч з якогось двора виїхав на саночках ще один покійник, якого з трудом волочила дівчинка років 14-ти, запрягшись в санки зпереду. Це дівчатко напевно мало знайомих, або сусідів, але... йому ніхто не допомагав,

і це було цілком закономірно... Адже голодні люди тратять усі взнеслі почуття, в тому числі, очевидно, і співчуття до чужого горя: тепер кожний голодний старається за всяку ціну заощадити рештки своєї енергії і, зрозуміла річ, ніхто тепер не йде супроваджувати доброго друга на кладовище, ніхто не допоможе вдові, або сироті в горю...

Тепер для Катрусі жорстокі факти сучасного життя ставали зрозумілими, насичувались простим і в той же час трагічним змістом...

А доцент В., майже не звернув уваги на нового покійника... Він продовжував захоплено говорити, тримаючи своєю правою рукою Катрусю попід руку, а лівою розмахуючи в повітрі. Комір його плаща розкрився, відкриваючи худу, жилаву шию, а тепла шапка зсунулася на саму потилицю, показуючи великий лоб ученого та вкриті сивиною скроні.

По перше Ви ризикуєте застудитись, — сказала Катруся, зиркнувши на доцента швидким оком; — по друге — вже початок четвертої, а Ви певно забули, що маєте нещастя жити в місті, де нема ні трамваїв, ні авт, ні візників, що ходити вулицями міста можна лише до четвертої, і що живете Ви в протилежному кінці Харкова... Отже Ви ризикуєте бути застріленим німецьким постом за ходження в заборонений час... Хто тоді закінчить наукову працю про впливи голоду на психіку людини? Потретє візьміть Вашу руку, бо я вже прийшла додому і мушу з Вами попращатись...

Доцент з неприхованим зацікавленням глянув на свою праву руку, щоби допомогти Катрусі перейти вкриту льодом містину, він попросту забув взяти її назад... Здивовано піднісши догори свої кострубаті брови, він ніби питав усім своїм поглядом: "яким це способом моя права рука могла там опинитися?" Але руку повільно й діловито забрав.

Катруся дзвінко розсміялася.

— Ваша розсіяність з кожним роком чимраз більше зростає... Боюсь, що коли Ви станете старим і славетним ученим, вона досягне зовсім анекдотичних розмірів... Боюсь також, що працюючи над проблемою голоду, Ви з властивою Вам розсіяністю, напевно не запримічаєте, що Ви голодуєте самі... Ви дуже змарніли за останній час... Чому це? Адже з Вашою величезною лікарською практикою Ви могли би не голодувати!

Останні слова Катруся вимовила з ноткою співчуття до вченого...

— Ви добре знаєте, Катрусе, що голодуючих я приймаю безплатно; адже харчів вони дати не можуть, а гроші... що за них тепер купиш?

— А німці? — напосідала Катруся; "адже Ви лікуєте німців, у тому числі і німецьких офіцерів!... Беріть з них за лікування не грошима, а харчами"....

— Німці, питаєте Ви... Німецькі офіцери... Вони на початках лікування, як правило, обіцяють заплатити шпеком та шоколядою, а вилікувавшись, або майже вилікувавшись, зникають назавжди...

— Ну, певна річ, Ви думаєте тепер лише про вплив голоду на психіку людей і зовсім забуваєте, що від Ваших пацієнтів — німців треба вимагати плату за лікування авансом, або частинно авансом...

Катруся саме збиралася дати вченому цілу низку практичних порад, але, глянувши на годинник, що був на її руці, завмерла: було пів четвертої... Коли ж розсіяний учений встигне повернутись додому?

— Прошу Вас, благаю: біжіть мерщій додому! Адже Вас може застрілити німецький пост!

Доцент кріпко потиснув Катрусину руку і справді побіг... А Катруся стояла коло дверей свого помешкання і дивилася йому вслід, аж поки його трохи незграбна постать не зникла за рогом Пушкінської вулиці.

— — — — —

Початок лютого 1942 року. Лише 7-ма година вечора, а Харків тоне в пітьмі... Вулиці без пішоходів, вікна будинків — без освітлення... І на фоні потонулого в глибокій пітьмі міста особливо грізно нагадують про щойно пережиті страхіття численні руїни колись величавих, заповнених будинків... Ось мертвий масив спаленого Совітами величезного будинку проєктів, ось страшні руїни Обласного Управління НКВД, теж спаленого Совітами перед відступом... Страшні руїни, і ще страшніші спогади.... Збомбардовані німцями будинки Південного Вокзалу та Поштамту, зіпсута залізнича колія та рештки висаджених у повітря мостів, яскраво промовляють про відсутність будь-якого звязку великого міста з рештою світу.

Аж ось зовсім знищений німецьким бомбардуванням і пожарами центр Харкова... Він красномовно підкреслює своїми величезними купами нагромадженого каміння, бетона та шкла, що велике місто тепер не має центра... Його знищено, руйнуючим штормом недавніх подій, як знищено водогін, електростанцію, мости, залізницю, вокзал, трамваї, телеграф, телефон, пошту... і... навіть наявні запаси харчів.

Велике місто — без центра, яка це дрібничка... Велике місто без жадних засобів пересування, без палива, без води, без харчів... і навіть без будь-якої можливости їх довезти, бо для цивільного населення нема жадного сполучення з рештою світу... Велике місто, що мало перед війною більше, як вісімсот тисяч населення, має тепер лише триста тисяч, та й ті вимирають....

О, тепер у великому місті ніхто не народжується, в ньому лише дуже інтенсивно вмирають... А де-ж поділася решта пятьсот тисяч населення? Мабуть, більше, як триста тисяч було евакуовано совітами, а решта — розбіглися пішки з цього приреченого до загибелі міста — по сусідних містечках та селах, або... вже встигли померти з голоду за три з половиною місяці, що минули від моменту вступу німців до Харкова (знаменна для харківян дата — 24-го жовтня, 1941 року!)... А харчові запаси? Адже мусіло мати їх таке велике місто! Харчові запаси евакуовано совітами, а те, чого не встигли вивезти, було за наказом влади знищено... в більшості випадків спалено... або приведено в неможливий для споживання стан.

Велике, вимираюче місто стало тепер прифронтовим, бо лінія фронту вперто тримається довгий час недалечко від нього — по течії Донця. Це ще більше утруднює сполучення його з довколішними районами... Це надає йому характер великого військового центру...

О, як багато тепер в ньому озброєних людей, що ходять у зелено-синіх уніформах і розмовляють незрозумілою для більшості населення мовою! До великого міста на відпочинок приходять тепер цілі частини війська з фронту... вони шукають розваг і молодого жіночого тіла... і вони це легко находять, бо вони за те і друге можуть заплатити... хлібом, харчами...

До великого міста на лікування приходять великі транспорти поранених з фронту, які лежать у шпиталях і, заки тяжко хворі, то... нічого не шукають... а як трошки видужають, то теж шукають розваг і жіночого тіла... і теж знаходять...

У великому місті є ціла мережа різних німецьких установ сталого типу: комендантура, поліція, німецькі постачальні організації, їдальні, гуртожитки і таке інше, а також ціла низка різних зашифрованих Абтайлюнгів та Штафель, діяльність яких залишається для населення таємницею... Штат цих численних установ теж шукає розваг і жіночого тіла... і, зрозуміла річ, теж находять, тим більше, що ця категорія військових належить уже до так би мовити сталого населення Харкова; вони займають ті приміщення і влаштовуються з комфортом у всіх можливих розуміннях цього слова.

Було би кривдою для озброєних людей в зелено-сірих уніформах — твердити, що вони шукають лише розваг та молодого жіночого тіла... Щоби бути обєктивним, треба віддати їм повну справедливість, відзначивши, що є в них шукання й більш серйозного, навіть цілком ділового порядку, а саме: майже всі вони без винятку шукають, як би купити за безцін золота, брилянтів та... найкращі футра. Шукають... і теж находять, бо тут усе іде їм назустріч, тут вони мають занадто могутніх спільників: голод, злидні та холод... Сама природа в особі мороза-жартівника цього року жене воду на німецький млин. Мороз цієї зими дозволяє собі занадто брутальні жарти; він доводить температуру зимового повітря до незвичайно-низького рівня і в умовинах відсутності палива робить голодних людей неспроможними до боротьби за життя... А численна армія спекулянтів зо свого боку ретельно допомагає німцям набувати золото із надр голодного й холодного, конаючого у нечуваних злиднях населення.

Німці шукають жіночого тіла й золота здебільшого вечером. Саме тоді, коли настає так званий заборонений час (після четвертої години дня), на порожніх вулицях великого, потонулого в пітьмі міста, можна зустрінути лише озброєних людей в зелено-синіх уніформах... Вони проходяться то по-одинці, то невеличкими групами по 2 - 3 чоловіка, і в тишині насиченого морозом повітря ще з далеку чітко чується їхні важкі кроки по рипучому, не досить ще втоптаному снігу.

Ось Пушкінською вулицею там, де вітер, пустуючи

позамітав сніг, відкривши вкрите льодом місце, ідуть двоє в зелено - синіх уніформах... Ось один з них, підковзнувшись, трохи не впав... але втримався на ногах і сказавши "Доннерветтер", пішов дальше, весело розмовляючи зо своїм сопутником.

Ось на розі Басейної їх зупинив пост — короткий обмін словами . . . сказане гасло і знову пішли далі . . . Минувши Лермонтівську, недалеко від Пушкінського кладовища зупинилися; засвітивши кишенькову лямпочку, глянули уважно на число невеличкого будинка й рішуче зайшли до дверей . . . Лямпочка на якусь коротку мить освітила еполети та кашкети з блискучими офіцерськими відзнаками. . . Чому пішли саме сюди? . .. Чого шукають? Молодих дівчат, чи дешевого золота?!?

О, велике, напів зруйноване місто, що потонуло в пітьмі, лише здається мертвим! Не вірте його суворій нерухомості мерця, не вірте його темним, позбавленим будь-яких ознак життя вікнам! За цими темними вікнами подекуди живуть іще люди . . . Люди, які досі не вмерли, і які не хочуть вмирати, які за всяку ціну хочуть задовольнити свій звірячий голод і загріти своє замучене довготривалим холодом тіло, які в муках проходять трагічний шлях поступової втрати взнеслих почувань, що є надбанням вікової культури, і які . . . навіть утворюють собі поступово нову "мораль", що виправдує кожний злочин, і яку можна висловити короткими словами: "Все добре те, що дає мені змогу не вмерти з голоду" . . . .

Ті, що скорше стають на цей шлях — виживають, а деякі навіть багатіють; ті, що борикаються, вагаються і в більшій, або в меншій мірі утримуються від нової "моралі" — поступово вимирають, даючи доцентові В. багатий матеріял для вивчення проблеми голоду. Для вивчення питання, **як впливає голод на психіку людини . . .**

— —— —— —— —

У Катрусі довгі чорні коси, які неначе короною двічі оточують її голову, у неї поважні карі очі під чорними півкругами бровенят, саме таких бровенят, про які люди засвоїли собі звичку говорити, що вони — "шнурочком" . . . У Катрусі смагляве личко, мила усмішка та рівненькі зубки. Але . . . у неї прозоре бліде, виснажене обличчя без жадного натяка на румянець . . . а маленька, колись така зграбна й приваблива постать, тепер стала худорлява і плитка, як дошка . . . Ще недавно — лише 2 - 3 місяці тому, Катря звертала на себе загальну увагу своєю вродою, а тепер . . . тепер треба дуже уважно до неї придивитися, щоби сказати, що вона була колись гарною і що могла би ще бути такою, якби. . . під'їла.

— Так, так, — говорить сама до себе Катруся, розглядаючи себе в зеркалі, що стоїть перед нею на столі, освітленому скупим світлом каганця, і їй мимоволі пригадуються слова відомої арії Маргарити з опери Фауст: "Ні, це не ти, Маргарито, ні, це не ти!"

Тільки Маргариті дивно було спостерігати дивний розквіт своєї краси, оздобленої дорогими прикрасами,

а Катрусі навпаки — передвчасну втрату її....

— Так, так, — говорить сама до себе Катруся: цілком мала рацію моя товаришка Галя, коли місяць тому попереджувала мене, що ще два - три тижні такого голодування, і на мене страшно буде подивитися. Так і сталося. . .

Катруся повільно встає з-за столу, підходить до залізної печі й починає маленькими трісочками розгрівати зварену вчора бурякову юшку... На її чолі залягла глибока поперечна зморщка, яка зявлялася в неї завжди в моменти напруженого роздумування.

У невеличкій, чистенько прибраній кімнатці — холодно так, як назовні, різниця лише та, що вітер тут не крутить снігом... Кілька полінець дров, що лежать у куточку, розподіляються малесенькими порціями лише для варення та загрівання бурякової юшки, яка стала тепер одиноким щоденним їдженням Катрусі, і якої вже ось-ось не буде... Адже один кормовий буряк коштує на базарі 40 - 50 карбованців... Де їх узяти, коли продано вже всі кращі суконки (по 200 - 300 карб. за одну), простирала, вся краща білизна, усе взуття окрім одної, що на ній. Все пішло за безцін, і все витрачено на кормові буряки для щоденної юшки....

Катруся сьорбає гарячу юшку, в якій плавають тоненько нарізані кусочки буряків. . . Молоді зуби пажерливо схоплюють кусочки буряків, пажерливо розтовкують їх надрібно... і... з обуреним невдоволенням прагнуть іншої їди, яку можна би було кусати, гризти, жувати, видушуючи з неї споживчий, смачний сік....

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

НАУКОВО-ДОВІДКОВА БІБЛІОТЕКА ЦВАЗУ
810

Ось зїджена бурякова юшка, і буйна фантазія Катрусі малює їй кусочок хліба... Зусиллям волі жене від себе вона спокусливу уяву геть, а рот переповнюється голодною слиною і зуби мимоволі роблять рух жування... Хліб! Катруся не їла його вже більше двох місяців!... Адже він коштує тепер 250 карбованців за кільо!

Катруся миє свою мисочку і, погасивши каганець, лягає спати в теплій суконці, понакидавши зверху на себе коц, ковдру та зимовий плащ....

Катрусі не спиться.... поперше занадто холодно, подруге — думки не дають спати... Катруся хоче жити... О, вона тепер так жадібно хоче жити, як ніколи не хотіла раніш... Тепер, коли смерть від голоду настирливо зазирає в очі, вона саме якслід оцінила, яку величезну вартість має життя... Катруся хоче жити, і тому саме вона оглядає критичним оком своє минуле за останні три і пів місяці...

Вона напевно зробила фатальні помилки, що допустила себе до такого страшного виснаження голодом... Адже вже незабаром почнеться стадія опухання... і тоді... буде, можливо, запізно рятуватися. Треба конечно проглянути своє минуле за останні три і пів місяці: — адже крізь призму минулого, завжди зрозумілішими стають наші помилки, — так казав колись її покійний тато, професор університету і близький друг чудакуватого доцента В.

Ще за два тижні до вступу німців у Харків, чоловіка Катрусі Василя, який вже два роки працював ін-

жініром, мобілізували на копання окопів. . . Де саме він мав копати окопи, цього Василь не міг знати, бо в той час навантажували цілі трантспорти мобілізованих на риття окопів чоловіками, а куди везли, — про те знала лише влада. Василь обіцяв при першій нагоді повернутися додому, суворо наказував Катрусі зберігати себе за всяку ціну і взяв з неї слово, що підчас його відсутності, вона не знищить їхньої першої дитини. . . Він саме так і висловився: "Дай слово, що ти не знищиш нашої першої дитини!", хоч у той час вагітність Катрусі начислялась не більше місяця. . . І Катруся дала слово! Було їй лише 22 роки і вона сама дивилася на цю справу зовсім не так поважно, як Василь. . . Пробувала переконувати Василя труднощами воєнного часу — та своїм бажанням закінчити університет. Вона ж була студенткою 3-го курсу літературного факультету, і хоч військові події і припинили навчання в університеті, але Катруся мала твердий намір при першій можливості взятися знову до науки і закінчити повний курс університету. Все те не робило на Василя жадного враження, він був невмолимий: він настоював, він так тішився, що Катруся вагітна. . . І Катруся дала слово. Передбачуючи наступні труднощі з постачанням харчів, які завжди нерозривно звязані з наближенням фронту, Василь вкупі з Катрусею зробив деякі запаси: трохи муки, катроплів, круп, олію, та дров. За його підчисленням виходило, що Катруся забезпечена їдженням на два місяці, а він чомусь був переконаний, що не мене й місяця, як він буде дома, а в двох якось

уже дадуть собі раду...

За деякий час після вступу німців, почали вертатися додому мобілізовані совітами на риття окопів чоловіки: вони пробиралися додому пішки, з великими труднощами, поборюючи голод і холод, але все ж таки тих, що повернулися з риття окопів, було напевно досить багато, бо навіть серед своїх знакомих Катруся начисляла таких кілька . . . Бігала, розпитувала в них, чи не бачили Василя, але вони казали, що при відступі совітів була велика паніка і такий тиск людей, що годі було когось добачити. Ні, вони Василя не бачили... А вона, Катруся, його напружено очікувала щодня, і коли не прийшов сьогодні, то може прийде завтра... Але минали дні за днями, які з математичною невблаганістю групувались у тижні та місяці, а Василя не було... Може його вбито підчас бомбардування лінії окопів. А може... попав він в німецький полон. Це останнє припущення ще залишало крихітку надії в душі Катрусі, бо вона чула, що ніби цивільні, себ-то ті, що копали окопи, діставали з полону звільнення.

Харчів, при великій ощадності їй хватило на два і пів місяця... а рештки заготовлених Василем дров ще й сьогодні загрівали її. З того дня, як виїхав Василь, минуло вже чотири місяці... отже вона тяжко голодує вже півтора місяця. Чотири місяці тому, можна було з певністю сказати, що разом з наближенням фронту, прийде чергова скрута, яка триватиме деякий час, але ніхто, мабуть, навіть у фантазії своїй не припускав, що Харків на невизначено - довгий час стане голодую-

чим, вимираючим, відірваним від решти світу островом. . .

Катруся в дитинстві виучувала французьку й німецьку мови, але до німецької вона була чомусь особливо дінива, а з роками призабула її. Тепер це до деякої міри утруднювало її поступлення на роботу до якоїнебудь німецької установи. В той час найбільше привабльюючими, були посади посудомийок та подавальниць у німецьких їдальнях, бо це давало можливість добре наїстися. . .

Освічені, інтелігентні жінки навипередки конкурували одна з одною, аби дістатися на лакому посаду якоїнебудь посудомийки в їдальні для німців. Усякі інші посади — в мійській управі, або інших цивільних установах Харкова, давали лише дуже мізерну платню — 500 - 700 карбованців на місяць, що дорівнювало вартості 2 - 3 кільограмів хліба. Отже за 2 кільо хліба треба було працювати цілий місяць, а "що їсти?" — це питання залишалося відкритим, і кожний його вирішував для себе, як умів. . .

Перший час Катруся, маючи деякий запас харчів, зовсім свідомо утримувалась від поступлення на роботу: вона була неголодна і сповнена надією, що ось-ось повернеться Василь. . . Піти працювати посудомийкою до німців — на цей шлях вона стане лише в ситуації самої крайної потреби; а покищо передбачаючи, що така ситуація крайної потреби для неї не виключена, вона ретельно почала відновлювати своє знання німецької мови і зробила в цій галузі неабиякий успіх.

Перші два місяці німецької окупації, заки Катруся ще мала харчі й виглядала дуже цікавою й молодою жінкою, — не бракувало пропозицій зробитись коханкою німця: ці пропозиції перестрівали її на кожному кроці, вони ніби липли до неї, але Катруся зневажливо й рішуче відкидала їх... Цей ганебний шлях був для неї виключений; одна думка про це, переповнювала її душу обуренням та огидою... Невжеж вона, українка, щоби не вмерти з голоду, живучи на Вкраїні, конечно мусить зробитися коханкою німця, який заплатить її за її тіло шматком награбованого на Вкраїні хліба? До того ж, як, якими очима зустріла б вона Василя, який був для неї найдорощою людиною всвіті? З тої пори, як відїхав Василь, у неї було таке почуття, ніби вона тепер залишилася не ціла, а тільки менша половина її: більшу половину — Василя від неї силоміць відрізано, і тепер місце відрізу кривавить і боляче щемить щодня... І до того ж всього: вона додержала слова, вона — вагітна... Дні минають за днями і складаються з математичною закономірністю в тижні та місяці. Ось уже минуло чотири місяці її вагітності... Скоро, дуже скоро, коли закінчиться чотири і пів місяця, вона зачує перший рух дитини, його рух ... Катруся чомусь переконана, що вродить хлопчика і навіть імя йому вже придумала: Тарасик... Отже скоро, скоро вона зачує перший Тарасиків рух...

Ось уже півтора місяця, як вона тяжко голодує, а останні два тижні, вона терпить справжні муки голоду... Очевидно, Тарасик теж голодний, і саме тому її

муки, її терпіння від голоду, стали ще гострішими, ще більше пекучими.

Катруся, ковтаючи голодну слину, повертається на другий бік і намагається заснути... Але заснути годі! Проглянувши критичним оком своє минуле за останніх чотири місяці, Катруся так і знайшла, які саме помилки вона зробила, що саме в її поведінці було помилковим, хибним... Але покійний тато завсігди казав, що наші помилки стають зрозумілими лише тоді, коли розглядаємо їх крізь призму минулого. Може треба було зробити аборт і зламати дане Василеве слово? Доцент В., колишній приятель покійного тата і перевірений друг їхньої родини, напевно допоміг би її у цьому: він би порадив до кого звернутися, він би сам поговорив з відповідним гінекологом, і їй непевно, зробили би аборт уважно, кваліфіковано і безплатно. . Але при одній думці про це, Катруся здрігається усім тілом своїм, а душу її заливає цілком нова для неї хвиля ніжності до Тарасика, ніжності, яку не можна висловити словом, бо мова занадто для цього бідна... "Ні, ні", — твердо й переконливо шепоче сама до себе Катруся: "Це цілком правильно, що я не зробила аборта, як правильно також і те, що я не стала коханкою німця".

Але ж Василя нема, і треба за всяку ціну рятувати дитину й себе. . Очевидно настане для мене та крайня ситуація, яка примушує мене стати німецькою посудомийкою, або подавальницею... Це все ж таки краще, як бути коханкою німця.

Катрусині думки снуються дальше, і вона пригадує собі, що її товаришка Галя живе зо старим уже німцем, який працює десь у відділі постачання. Ця Галя вже здавна, але надаремне переконувала Катрусю в тому, що для врятування життя свого, вона конче мусить стати коханкою німця... Галя була добра жінка і щира Катрусина товаришка ще зо шкільних років... Саме тому вона не переставала давати Катрусі різні добрі, на її думку, поради... Зустрівши Катрусю перед кількома днями на вулиці, вона була вражена Катрусиним виглядом... вона лаяла її, як тільки вміла за "її дурну впертість", і нарешті, подумавши хвилинку і щось собі пригадавши, вона сказала Катрусі таке: "Мій Фріц (так звали старого німця, з яким жила Галя) вчора сказав мені, що при його співучасті організується нова їдальня для офіцерів і буде провадитись набір обслуговуючого жіночого персоналу... Отже, Катрусько як що тебе це цікавить, я можу поговорити з Фріцом"....

Катруся тоді подякувала Галі за щирість і сказала, що вона подумає...

Тепер, пригадавши собі цю зустріч з Галею і її пропозицію, вона твердо вирішила завтра ж таки з ранку піти до Галі та попросити її протекції перед Фріцом... Адже вона вже добре володіла невеличким асортментом найбільше вживаних німецьких слів, і з нескладними розмовами подавальниці вона напевно справиться.

Зупинившись на цьому рішенні, вона заспокоїлася і нарешті заснула...

Галя — жінка років 26ть з пишною зачіскою — "льоконами", з кирпатим, мясистим носом, повними щоками і дрібними, як у мишки, зубами, які задиркувато виглядають з-під яскраво намальованих уст, коли вона усміхається.

Галя знає, що її обличчя звичайне, банальне, можливо навіть — вульгарне. З цього боку вона не строїть собі жадних ілюзій; з її обличчя ніхто не намалює мадонни, — як вона сама любить часто про себе говорити, але це їй зовсім байдуже... Галя вважає, що головна її зброя — це її пишне тіло, яким вона завжди і дуже ретельно піклується... Для Галі схуднути — це жахлива перспектива, що сповнює її примітивну душу зовсім тваринним страхом. Саме тому Галя, познайомившись з "гером" Фріцом, що працює у відділі постачання, незабаром стала його коханкою... Адже, будучи коханкою Фріца, вона не тільки матиме хліба доволі, вона матиме можливість навіть такі споживні річі, як ковбаса, масло, цукор, та інше... А це дасть можливість зберігти своє пишне тіло.... Між іншим, Галя мала чоловіка, який десь був на фронті, але це зовсім її не перешкаджало бути коханкою Фріца.

Колись дітьми, Катруся і Галя ходили разом до школи, вчилися в одній клясі, сиділи завжди в одній лавці. Катруся вчилася дуже добре і в науці завжди допомагала Галі, яка була переростком — найстаршою дівчиною у їхній клясі і завжди вражала учителів незвичайною обмеженістю розумових здібностей. Колись Катруся була протекторкою розумово - обмеженої Галі,

і мабуть, як би не Катрусина опіка, то Галя ніколи не закінчила би школи. Тепер — розумово - обмежена й сита Галя, готова була взяти під свій протекторат голодну й збідовану Катрусю... Адже тепер не в ціні була освіта, здібності, розумовий розвиток людини, тепер не в ціні було навіть взнесле личко з поважними очима та бровенятами шнурочком!.... Тепер запанувала нова "мораль", новий погляд на життя і людей...

Галя зустріла Катрусю дуже радо, розцілувала в обі щоки, стягнула з неї плащик, що висів на її схуділій постатті, неначе на дошці і зразу ж таки посадила її до столу.

В хаті було гарно й дуже тепло, а на столі Катруся побачила німецький хліб... справжній хліб... і, о диво! ковбасу й масло... Таких річей Катруся вже дуже давно не бачила і навіть фантазія її не малювала їх... Очі її мимоволі прикипіли до їдження, в горлі зробив ся спазм, рот заповнився голодною слиною . . .

З зусиллям відірвала очі від їжі і хрипко промовила:

— Я, Галю, . . . прийшла до тебе...

— Ти чудово зробила, що ти прийшла, бо я маю для тебе дві важні пропозиції... І як би ти не прийшла сьогодні до мене, то я мусіла би бігти до тебе на твою Лермонтівську. Але найперше сідай, Катрусе, і їж.

Галя налила Катрусі кави з молоком, відрізала шматок хліба, намазала його маслом, а зверху поклала кусень рожевої ковбаси, на якій так приманчиво вилискувалися перлини сала....

Катруся їла, забувши про мету свого приходу до Галі, забувши навіть про саму Галю... вона зовсім не в силі була кермувати своїми рухами, зробивши їх менш різкими в процесі споживання їдження... Вона їла пажерливо, як їсть тяжко - голодуюча людина... Молоді зуби не встигали розжовувати, бо молодий голодний організм передвчасно ковтав нерозжоване. Ніжна мякоть ковбаси та споживна ласкавість масла, сповнювали її істоту такою насолодою, що вона мимоволі здрігалася усім тілом...

А Галя сиділа і розглядала Катрусю з неприхованим зацікавленням; особливо уважний погляд спинила на її схудлій до стану дошки постаті. Коли Катруся закінчила їсти, Галя мовчки встала, налила їй другу шклянку кави, намазала другий шматок хліба, накривши його ковбасою, і знову сіла спостерігати...

Цю другу порцію Катруся їла вже значно спокійніше, вона вже цілком оволоділа своїми рухами і тепер засоромлено споглядала на Галю: їй було дуже соромно за свою нестриману перед очима товаришки голодну пажерливість, і вона зрозуміла, що була обєктом Галиних спостережень. . . Обі мовчали. . . Нарешті, коли й друга порція була вже зїджена, заговорила Галя. Вона почувала себе господинею, і вона тепер мала слово, а Катруся мала її слухати. . .

— Поперше скажи мені, де твій бюст? — сказала Галя, уважно розглядаючи те місце, де мавби бути Катрусин бюст.

Не одержавши жадної відповіді, вона продовжувала в тому ж таки напрямку: — Чи запримітила, ти, взнесла і мрійна душа, що ти стратила всі ознаки жінки, що твоє обличчя скорше виглядає на якусь. . . . мертву маску, аніж на личко молоденької дамочки? Чи запримітила ти, що ти вже не маєш тіла, лише шкелет? І все це во імя того, щоби зберігати нікому непотрібну вірність Василеві, який може, ніколи не повернеться!!!

Галя зробила многозначучу павзу, очевидно очікуючи відповідді, але Катруся сиділа мовчки — пригноблена, маленька, худесенька. . . Під впливом теплої температури Галиної кімнати та гарячої, споживної їжі, — уся її замучена голодом та холодом істота якось розмякла, розтопилася, їй непереможно хотілось заснути, і Галині красномовні тиради вона чула ніби через якусь грубу стінку, ніби звідкись здалека. . .

А Галя ,тимчасом продовжувала:— Ти думаєш Катрусько, що я не знаю, яка глибока різниця завжди існувала між нами?. .. . Коли ми кінчали з тобою школу, ти була сімнадцятирічною красунею зі взнеслим обличчям мадонни (про Катрусине обличчя Галя завжди висловлювалася так, хоч це й не зовсім відповідало дійсності), а постать твоя була так гарно окреслена, що чоловіки завжди оглядалися на тебе на вулиці і довго дивилися тобі в слід. . . Чи памятаєш ти себе в день закінчення школи в білій, легкій суконці та у великому соломянму капелюшку, з довгими до колін чорними косами? О, я тебе добре памятаю!. . . Ти в

той час сама не розуміла, яка ти чудово-гарна, ти сама собі ціни не знала. . . Зате я знала тобі ціну: я в той час мала вже 21-ший рік і була доволі зіпсутим дівчиськом з кирпатою, вульгарною мордою і пишним тілом. . .

З тобою взагалі неприємно було йти вулицею, або їхати трамваєм, бо всі чоловіки прикіпали своїми ласими поглядами до тебе, і лише ти одна (свята простота!) цього не бачила, а як що бачила, то не розуміла. . . До цього всього ти була здібна, розумово розвинена, інтелігентна, повна всяких взнеслих мрій. . . Кожний педагог у нашій школі мав тебе за мудру, а мене за тупоголову і навіть за зовсім дурну. . . А тепер подивись-но ти на себе й на мене: я і в тяжких умовинах життя, коли більшість населення гине з голоду, живу в достатках та теплі і їм якнайкраще. . . Я навіть купую для себе чудові речі, — о, зовсім дешево — за шматок хліба . . . Я скуповую для Фріца золото і при цьому сама добре заробляю. . . А ти дійшла до стану шкелету! Ти з твоєю вродою не зуміла знайти собі коханця ,який би тебе врятував від голодової смерті... Якби мені твоя зовнішність, я би генерала підчепила!!! Ну, і скажи після цього: хто з нас є дурний, а хто є мудрий?!?

Таке порівнювання, очевидно, робило особливу приємність Галі: не був це тріюмф самозадоволеної обмежености над взнеслою ідейністю, тріюмф вульгарної примітивности над високорозвиненим інтелектом... Маленькі зеленкуваті Галині очі якось розширилися

і блищали недобрим вогником, — то був вогник самозадоволення з власної особи. . . Вона дивилася на Катрусю, очікуючи відповіді, але відповіді не було. . . Поклавши голову й руки на стіл, Катруся тихо плакала. . . було щось жалісно-болюче в тих тихих сльозах, в тих похилених, худесеньких загострених плечах. . . Щось раптом розчулило Галю і нагадало їй про те, що вона трохи відхилилася від теми, бо власне темою її промови мало бути, — як допомогти Катрусі в біді. . .

— Не журись, Катрусько! — сказала вона: — витри сльози і вислухай уважно мене!. . . Я маю для тебе дві пропозиції. Перша: один поважний і старший німець шукає для себе порядної жінки. Він конче хоче молоду, інтелігентну і порядну. . . Всі ці якости ти маєш. . . Біда лише в тому, що ти тепер така огидно худа. . . Але... Галя на якусь хвильку задумалась: — Я йому розкажу, яка ти дивачка, що ти досі ще з жадчим німцем не жила і тому голодувала та схудла: можливо, що це його ще більше заохотить. . . Бо, ти знаєш, Катрусько, він уже трохи тобою захоплений: я йому показувала твою фотографію, і ти йому дуже сподобалася. . . Доручив мені з тобою договоритись...

— Залиш, Галю! Твоя перша пропозиція мене не влаштовує! — сухо відповіла Катруся, прямо дивлячись Галі в очі: в чому полягає твоя друга пропозиція?. . .

— Я тебе благаю, Катрусько, зясуй ти мені дурній чому ти так вперто відмовляєшся! Невжеж лише во

імя вірности Василеві ти волієш у великих муках вмирати і у 22 роки в землю піти — ти з твоєю вродою, з твоїми здібностями, з твоєю освітою! І тобі себе не жалко?

— Слухай, Галю, я, як українка не бажаю продавати своє тіло німцеві, який мені платитиме награбованими в Україні харчами. . . Я знаю, що ти цього зрозуміти не можеш, але ти маєш добре серце і, коли не розумом, то може своїм жіночим серцем зрозумієш інші причини. . . Я в двох словах скажу тобі їх, а ти вислухай мене і незалежно від того, зрозумієш ти мене, чи ні — не приставай до мене ніколи з запитаннями на цю тему. . .

— Перша причина — це твоя висока ідейність, якої я не визнаю, і яку я навіть засуджую. . . Слухаю, які в тебе інші причини, і присягаюсь більше ніколи не приставати.

— Отже, — поперше я кохаю Василя і **не можу** йому зраджувати, по друге я. . . вагітна. . . .уже чотири місяці — від початку жовтня. . .

— Ти?. . . Вагітна? — прошепотіла Галя і замовкла, вона ніби остовпіла, так була вражена цією новиною: — Ти — вагітна?. . . Боже милий, чим думають ці взнеслі ідеалісти?!? О, напевно не головою...

Галя ще уважніше розглядає якусь коротеньку хвилину Катрусину худючу постать і додає: — Ти навіть не уявляєш собі, яку безмежну дурницю ти робиш! Хто тепер родить?!? О, напевно на цілий Харків ти одна така "мудра" знайшлася. . .Ти. . .

— Годі, Галю! Замовчи! Адже ти обіцяла більше до мене з цими питаннями не приставати. . . Давай твою другу пропозицію!

— Друга значно гірша за першу і, здається тобі вже трохи відома, — чомусь уже зовсім мляво говорить Галя: — Мій Фріц приймає безпосередню участь у роботі, звязаній з відкриттям їдальні для офіцерів. Отже, я вже говорила з Фріцом, і він обіцяв тебе влаштувати. . . Треба завтра о 8-мій годині ранку бути на. . . (Галя докладно зазначила адресу), бо завтра туди зійдуться жінки мити підлоги та приводити до порядку приміщення їдальні, а з їх числа буде вибрана відповідна скількість постійних робітниць їдальні: посудомийок та подавальниць. . .

— Добре, Галю, цю пропозицію я приймаю: скажи свому Фріцови, що я завтра прийду. . . Кажеш, завтра треба буде мити підлоги та прибірати помешкання?

— Так, після ремонту! Це брудна робота, до якої твої делікатні ручки зовсім непризвичаєні, — чомусь вже зовсім сухо, навіть з відтінком якогось озлоблення пояснила їй Галя.

— Це мене не лякає. Дякую, Галю, за гостину і... за. . . другу пропозицію, — сказала, одягаючись, Катруся. Їй чомусь хотілось скорше піти від Галі геть — скорше, скорше геть! До речі і Галя більше її не задержувала. . . До побачення Галю! Спасибі тобі!

— До побачення Катрусе! Нема за що. . .

Наступного ранку Катруся встала у сьомій годині рішуча й навіть бадьоріша, ніж звичайно: нині вона йде на роботу. . . іде мити підлоги, та прибірати забрукане вапном, фарбою та брудом приміщення німецької їдальні.

— "Що вдягнути?" — промайнуло в її голові, але розвязала це питання швидко — за пів хвилини: певна річ, що треба одягнутися в щось старе, приношене, щоби не шкода було зіпсувати брудною роботою. . . отже вдягнула приношену з латками на ліктях суконку, грубі вовняні панчохи та старі спортові черевики на низьких обцасах. . . Віяв холодний, морозний вітер, тому на голову вдягнула теж стару, але теплу, ще материну хустку... Мабуть під впливом морозу та холоду, а їй же не можна тепер захворіти або застудитися: вона вагітна. . . Неважно, що в цьому одягові вона негарно виглядає: лиш би тепло і для брудної роботи практично!

Катруся біжить швиденько вулицями, а мороз боляче зціплює пальці її ніг, і худорляве, маленьке тіло її тремтить; вона ще нічого не їла, але. . . вона сита надією, що нині її нагодують німці: адже вона біжить мити для них забрукану після ремонту підлогу. . . .

Прибігла на зазначену Галею адресу якраз вчасно: рівно о восьмій годині. Великі вхідні двері подались під її несміливим тиском, і вона опинилася у великому вестибулі, де побачила цілий натовп молодих жінок і дівчат. Денне світло скупо освітлювало

вестибюль, воно з труднощами просувалось крізь різнокольорові, замерзлі шиби вікон, і Катруся, зайшовши з вулиці, не зразу зорієнтувалася у новій обстанові. . .

В першу хвилину її лише вразив жіночий галас, писк, дзвінкий молодий сміх. Жіночий натовп гудів, неначе вулик сполоханих бджіл. Поява Катрусі у вестибюлі не звертала на себе жадної уваги і вона притулившись до стіни спиною, мовчки спостерігала, що діялось довкола. А діялось щось дивне, для Катрусі цілком незрозуміле. . . Жінки метушливо переодягались, чепурились. . . Майже кожна мала у валізочці елегантні мешти та тонесенькі панчішки-павутинки. . . Ґальоші, валянці, теплі старі, або незграбні черевики, грубі вовняні панчохи — все це скидалось геть і ховалось до валізочок, а натомість на жіночі ніжки швидкими рухами (адже у вестибюлі було холодно!) одягалася інша в більшій або меншій мірі елегантна оболонка: різних кольорів панчішки-павутинки та на високих обцасах мештики. Під плащем майже кожна мала коротеньку, елегантну часто з великим декольте сукню. . . Якщо під сподом був грубий светер, то і його теж ховалося до валізки. Розмотувались з платків жіночі голівки, і майже кожна голівка мала старанно зроблену у фризієра зачіску. . . Одна другій тримала маленькі, кішенькові зеркальця, і кожна приводила до порядку зімяті платком штучні кучері, майже кожна фарбувала собі уста, пудрувала носика. . . За невеликими винятками все це був молодняк, у віці до двадцяти років; деякі були вже замітно схудлі

від голоду, а деякі ще виглядали здоровими. . . .

"Може тут який баль має бути, а Галя мені неправильну адресу дала? — думала спантеличена цим видовищем Катруся, опираючись об стінку вестибюля недалеко вхідних дверей: — "Але ж баль у восьмій годині ранку?. . . Це ніби теж неможлива річ. . . А може нині якенебудь німецьке свято, і з тої нагоди баль? . . ."

Зрозуміти було годі, але для Катрусі було ясно одно, що вона не туди попала: адже не може бути, щоби ці вдягнені в бальні туалети дівчата прийшли мити підлоги після ремонту! Катруся вже збиралася піти собі геть, коли до неї наблизилася якась жінка, років 28-ми скромно зачісана й одягнена зовсім звичайно, не побальному. . .

— Ми з вами тут самі старші, — сказала вона, усміхаючись, — але перепрошую на слові. . . дурніші за всіх. . . Зовсім зелений молодняк розуміє ситуацію, а ми з вами — ні. . .

Катруся не знала, що на це відповісти. Помовчавши яку хвилинку, вона спромоглась поставити питання: — Скажіть мені, будь ласка, чого ви сюди прийшли?

— Я прийшла мити підлоги. . . Я учителька, але тепер тяжко голодую з дитиною і була би рада десь у німецькій їдальні посудомийкою пристроїтися. . .

Катруся глянула в обличчя учительки: під очима в неї були опухлі півкруги, незаперечлива ознака крайньої стадії голодування. . . .

— Ну, а ці дівчата чого прийшли сюди? — спитала Катруся.

— Теж мити підлоги, — цей молодняк в більшості підібраний і присланий сюди Керівничкою Жіночої Біржі Праці.

На цьому розмова урвалась, бо до вестибюлю зайшов коханець Галі — Фріц. Катруся бачила його двічі, останній раз місяць тому, і тому пізнала його відразу. Це був високий, масивно збудований німець, років 50 з червоним, ніби надутим обличчям і золотими зубами... Ці золоті зуби він вставив собі в Харкові, і Катруся бачила його перший раз у грудні, тоді він ще не мав золотих зубів. . . Ця дрібничка зразу кинулась в очі Катрусі, як тільки Фріц розкрив рота і сказав: "Ґутен Морґен", звертаючись до жіночого натовпу.

Жіночий натовп, відповівши на привітання, спочатку заворушився, потім нерухомо застиг і затих. . . .

Фріц відкашлявся і спитав, хто з жінок добре розуміє по німецьки. Кілька жіночих голосів пискнуло "іх, іх"... але ніхто не вийшов з натовпу. Фріц очікував. Тоді до Фріца підійшла та сама учителька, яка щойно з Катрусею розмовляла і сказала йому, що вона може допомогти йому порозумітися з натовпом жінок. . .

Фріц наказував, учителька перекладала. . . Усі за розпорядженням Фріца пішли до приміщення майбутньої їдальні. Це були дві великі, покищо зовсім порожні залі, дуже брудні та заляпані свіжим вапном та фарбою, але теплі, бо в цьому будинку вже було відремонтоване і діяло центральне огрівання. Фріц швиденько переглянув документи жінок: весь цей молодняк був дійсно спрямований сюди керівничкою Жіночої Біржі Праці;

учителька подала йому якусь записку, яку він прочитав і, сказавши "Ґут", заховав до кишені. Катруся не мала нічого. Вона наблизилася до Фріца останньою і сказала по німецьки: — Я — Катрін— товаришка Галі.

— А, со, со — ніби здивовано протягнув Фріц і ще більше здивовано оглянув її мізерну, так бідно вдягнену постать. . . . — Я вас не пізнав — сухо додав він.

Тимчасом елегантно вдягнені, з кучерявими фризурами дівчата поскидали свої плащі, десь зложили їх на папір у кутику залі і тепер стояли одна другої краще, готові до виконання Фріцових розпоряджень.

Фріц одних призначив до чищення вікон, других до миття підлоги. Якими міркуваннями він керувався при цьому розподілі — не знати, але коли дівчатка вилізли на підвіконня і, напинаючись почали зішкробувати вапно та бруд зі шкла та луток, Катруся з цікавістю констатувала собі, що на цих вікнах опинилися найкращі та наймолодші дівчата. . . Дівчата другого сорту в тому й Катруся з учителькою були призначені до миття підлоги. Коло вікон була порівняно чиста робота, тим більше, що на зовні вони не милися, бо були замерзлі, а зачищувався бруд лише з середини на шклі, лутках та на підвіконнях. Зате миття підлоги було справді незвичайно брудною роботою. Але наказ — наказом: дівчата другого сорту попідтикували і без того занадто коротенькі суконки і почали мити підлогу, показуючи Фріцові обтягнені павутинкою панчішок різного фасону ніжки. . . Брудна, змішана з білим вапном вода набігала на блискучі носики елегантних мештиків, але

дівчата, як видно тим не журилися: мили підлогу весело шуткуючи, ніби все так і має бути. . .

Катруся теж змивала бруд з вапном з учителькою і з великим зацікавленням очікувала, що буде дальше; її дуже цікавило, навіщо ці туалети: невжеж всі ці дівчата так одягнулися для того, щоби завоювати увагу золотозубного Фріца? Високий, масивний Фріц то зникав кудись, то знову зявлявся і наглядав за роботою дівчат, але зовсім не підганяв, не покрикував, щоби робота краще посувалася вперід. І взагалі було дивно, нащо Жіноча Біржа Праці прислала сюди для миття підлоги та вікон у двох залях їдальні таку велику скількість дівчат. . . Їх було 20-25, а можливо що й більше... Катрусі здавалось, що для приведення їдальні до порядку було би досить і чотирох жінок. А тут товпилося 25, а порядку не було, і Фріц зовсім не виявляв особливого прагнення цей порядок встановити. . . Коли наймолодше дівчатко з тих, що працювали на підвіконнях, зіскочило в низ і заявило Фріцові що роботу з вікном вже закінчено, Фріц незадоволено крикнув, наказуючи знову вилізти на те саме підвіконня, та зачищувати те саме вікно "нох айнмаль". . . .

Це було маленьке, бідно вдягнуте дівчатко років 13, з дуже худесеньким, але гарним личком та двома кісками; воно, мабуть постаралося зробити свою роботу швидко й чисто і тим заслужити похвалу німецького начальства. . . Коли спантеличене дівчатко вилізло назад на підвіконня, його сусідка, дебела дівка, років з 18-ти, сказала: "Не будь дурною! Роби повільно, хиба

не бачиш, як усі роблять?!?" А всі й справді працювали надиво повільно та мляво. Катруся й собі працювала повільно, напружено очікуючи обіду, який згідно з обіцянкою Фріца, мав бути о 12-тій годині. За повільною й нецікавою роботою — повільно і мляво минали хвилини. . .

Коли раптом зачувся рух у вестибюлі та голосна німецька розмова і сміх. . . Фріц з несподіваною для його масивної постаті легкістю підскочив до дверей і відчинив їх з виразом застиглого на його червоному обличчі глибокого респекту перед високими гостями. . . До залі й справді входили три німецькі офіцери — два молодших, а один старший, років з 50 і мабуть рангою вищий, бо він зайшов першим і попрямував уперед в супроводі молодших. Фріц з респектом тупцював ззаду. Офіцери зупинилися проти вікон, з цікавістю розглядаючи дівчат, що стояли на підвіконнях у коротеньких суконках та гарнесеньких мештиках на високих обцасах. . . Погляди всіх присутних були тепер спрямовані туди, куди дивилися "достойні гості." Це була справді не погана вітрина жіночих ніжок, яку Фріц (треба віддати йому належне) підібрав досить майстерно. . . На шістьох величезних підвіконнях залі стояло 12 гарних і дуже молоденьких дівчат (по дві на кожне вікно). Тут були бльондинки, брунетки й шатинки, тут була навіть одна дебела (великий раритет у голодному Харкові), тут були середньої комплекції та зовсім тендітні й худенькі. . . Тут були обтягнені різнокольоровими павутинками панчішок, різної величини та різного фасону

жіночі ніжки, які на високому педисталі підвіконь і під яскравим проміням лютневого сонця, можна було цілком досконало розглянути. . . О, Фріц знав, що робив, коли найкращих дівчат виставив на підвіконня! Лише маленьке, бідно вдягнене дівчатко з двома кісками було сумною плямою на цьому яскравому фоні. . . Але й воно мало свою вартість; це був ніжний пупянок майбутньої квітки, це була недозріла ягідка, що має терпкий смак. . . .

Офіцери безцеремонно оцінювали товар в його деталях, оглядаючи дівчат з голови до ніг, з ніг до голови та обмінюючись між собою гострими дотепами, які викликали в них дружній сміх. . . .

Вони переходили від одного підвіконня до другого, оцінюючи, смакуючи, шуткуючи, питаючи кожну дівчину, як її звати та чи вміє вона говорити по німецьки...

Раптом найстарший рангою і віком офіцер запримітив маленьке дівчатко, яке стояло на крайнім вікні з протилежного боку і широко-розкритими, дитячими очима нерухомо дивилося на офіцерів.

— Як тебе звати, маленька? - спитав він по німецьки.

— Ірене — зачулася у великій залі тихонька відповідь дівчинки.

— Чи можеш ти говорити по німецьки?

— Так, мій пане! Моя мама навчила мене німецької мови.

— А. . . ти маєш маму, тата?

— Ні, мій пане, тато помер давно, а мама померла тиждень тому від голоду. . .

— А, со. . . сказав найстарший офіцер і, звертаючись до Фріца, розпорядився: Маленька Ірина має обслуговувати мій стіл. . .

Найстарший офіцер, як видно, любив терпкий смак недозрілих ягідок. . .

Усю цю нескладну розмову Катруся дуже добре розуміла, бо вона вже встигла трохи володіти німецькою мовою.

"Достойні гості," оглянувши дівчат на підвіконнях, звернули нарешті свою "високу" увагу і на дівчат другого сорту, які мили підлогу. Знову посипались гострі німецькі дотепи. жарти, сміх. . . Дві досить дебелі, здорові дівки звернули на себе увагу обох молодих офіцерів (адже дебелість — раритет у голодному Харкові), і Катрусі здавалося, ніби Фріц дістав відносно цих дівчат якесь розпорядження.

Катруся з учителькою мили підлогу коло самих дверей виходу. Чи треба казати, що офіцери пройшли мимо них, неначе коло зовсім порожнього місця. . .

— — — — —

В кінці робочого дня, коли обі залі було приведено до порядку, Фріц оголосив жінкам, кого принято на роботу до їдальні на посади посудомийок, кухонних помічниць та подавальниць. Таких щасливих було дванадцять, бо саме стільки потрібно було до їдальні: 10 було з числа тих, що стояли на підвіконнях та дві дебелі дівки, які мили підлогу і сподобались молодим офіцерам. . . Зато дві найбільш худорляві, з ознаками голодування інтелігентки, хоч і мали щастя стояти на підвіконнях, але до їдальні не попали, бо, відома річ, що

німці дуже не люблять худих людей. Дарма, що худорляві інтелігентки вміли говорити по німецьки, а дебелі дівчата — ні. . .

Фріц пояснив, що дівчата будуть обслуговувати їдальню підчас обіду та вечері, а тому мусітимуть ночувати в цьому ж таки будинку, бо повертатись додому в заборонених владою годинах, цілком очевидна річ, — не можна. . . .

Додав, що будинок опалюється, і приміщення для дівчат передбачено. . .

Катруся з учителькою вийшли на вулицю. Обом зазирала голодна смерть в очі, обі йшли мовчки. . . . — Шкода маленької дівчинки! — сказала учителька. . .

— Так, — відповіла Катруся. . .

Дійшли до рогу, розійшлись у різні боки мовчазні, пригноблені:

— До побачення, якщо лишимося живими!

— —— —— —— —

Минуло три дні. Пробудившись зранку і глянувши в зеркало, Катруся побачила в себе під очима ледве замітні припухлі півкруги. . . Глянувши на ноги і. . . завмерла. . . маленькі ступні її ніг не були більше худими: вони виглядали навіть дуже привабливо й гарно — так, як колись, коли вона ще не голодувала. У схудлої до стану шкелету Катрусі ступи ніг почали поправлятися і вже виглядали нормально. Холодний піт виступив на скронях Катрусі. . . не було жадних сумнівів—це почалось голодове опухання. . .

...“Як могла я незапримітити цього раніше?!?”, шепоче тримтячими губами Катруся і нервово-швидко одя-

гається: — "Це певно тому я не відчула цієї опухлини моїх ніг, що я ношу тепер занадто просторі черевики... Адже голодуючим на початковій стадії опухання завжди здається, що взуття стало тісним. . . "

Куди й до кого бігти? Де шукати рятунку?

— — — — —

Того ж таки дня Катруся очікувала коло кабінету доцента В., заки він закінчить прийом хворих. Вона вирішила порадитись з ним, як з лікарем і як з другом покійного татка. . .

Ось уже 20 хвилин на першу. Всі лікарі закінчили прийом і побігли - хто зна - куди шукати, чим би задовольнити настирливі вимоги шлунка, і лише доцент В. не виходить з кабінету. . .

Зовсім порожніми стали великі коридори політехніки і лише самітня Катруся нервово очікує свого старого друга. Вона стоїть, притулившись до дверей кабінету і мимоволі прислухується. . . З кабінету чується так добре знакомий їй голос доцента, який потихо щось говорить і. . . виразний жіночий, або скорше дитячий плач, схлипування. . .

Минає ще десять довгих хвилин, і раптом двері кабінету рвучко відчиняються, і з них вибігає дівчинка років 16-ти з дитячим, заплаканим личком і довгими кольору соломи — косами, які закінчуються зворушливими бантами з чорної стяжки. Вигляд: школярки старшої кляси. . . вона біжить швидко коридором до виходу, вона навіть не запримітила Катрусі, яка довго і здивовано дивиться її у слід. . .

Тимчасом доцент вже вийшов до коридора і з щирою усмішкою на устах подав Катрусі руку.

— Як я втішений що ви прийшли! Я вже сьогодні хотів до вас навідатись, чи все впорядку, — каже він, стискаючи тоненькі костомашки Катрусиних пальців.

— Що могла робити у вашому кабінеті ця школярка, і чому вона плакала? — питає Катруся, забувши на хвилинку про свою біду.

— Це Катрусе, — лікарська таємниця. . . А втім. . . . таких таємниць тепер на моїй голові тисячі, і саме тому вони перестають бути таємницями і робляться вже справжнім лихом, про яке треба говорити і про яке не зашкодить знати такій молоденькій жіночці, як ви. — гірко говорить доцент В.

Вони йдуть обоє напівтемним коридором, потім спускаються сходами вниз до виходу.

— Вона й справді школярка. . . продовжує доцент. Її заразив сифілісом німецький офіцер. . . Тому й опинилася в мойому кабінеті.

Вийшовши на вулицю, де вже по весняному світить лютневе сонечко, доцент уважно дивиться на Катрусине обличчя і, різко змінивши тему, говорить з щирою тривогою в голосі:

— Катрусе, ви мені не подобаєтесь! Так не годиться! Я все знаю, я все розумію. . . О, я вас добре знаю! Ви не з тих жінок, які продають німцям своє тіло. . . і тому ви голодуєте. . . Не заперечуйте! У вас вигляд тяжко голодуючої людини, яка вже напередодні опухання. . . .

— Ви помиляєтесь, — ледви стримуючи сльози,

говорить Катруся: Я не напередодні опухання, а я вже опухаю. . . . Сьогодні зранку у мене були маленькі півкола під очима, а ступні моїх ніг уже "поправились", стали нормальними, як були колись. . . І до того ж я . . . вже пятий місяць вагітна. . .

Доцент зупинився, він не йде дальше, стоїть і, упершись напружено уважними очима в обличчя Катрусі, мовчки й насторожено слухає. . . .

— Чому раніш мені про вагітність не сказали? — суворо питає він і повертає з місця назад до клініки.

— Куди ви йдете? Адже вам додому якраз у протилежньому напрямку! О, розсіяність учених мужів! — робить невдалу спробу пошуткувати Катруся. . .

— Я йду не додому, а до поліклініки, бо я ще маю сьогодні приняти одну пацієнтку, а саме — вас. . .

— Я не хочу! — каже зо сльозами в голосі спантеличена й засоромлена Катруся, але слухняно тупцює за своїм старим другом до поліклініки. . .

Оглянув Катрусю уважно, детально, довго мацяв маленькі припухлі ступні її ніг і нарешті твердо і трохи сердито сказав:

— Становище серйозне, особливо враховуючи вагітність. . . Але небезнадійне і ми з вами спрямуємо наші зусилля на те, щоби врятувати вас і дитину. . . Ви, певна річ, хлопчика хочете? А імя вже придумали?

— Так, — засоромлено каже Катруся: Тарасик. . .

— Тарасик, Тарасик! — передразнює її доцент: А що Тарасик голодує, то мамі байдуже! Як сміли ви не сказати мені раніш про Вашу вагітність?!?

Так розмовляючи, доцент риється у себе в шафі, щось шукає, а знайшовши, замикає шафу; риється у себе в портфелі, а Катруся тимчасом одягається. . .

— Готові? — питає доцент: Якщо готові, ідіть сюди і слухайте мене уважно: оце дві пляшки ґематоґена, якого тепер ніде не дістанете. Знаєте, як його вживати? Певно, в дитинстві пили. Ну, то добре. . . А це — 100 марок, за яких Ви сьогодні ж таки собі дещо з харчів купите, а саме. . . .

— Гематоґен я візьму, — каже Катруся, — бо це лікарство, а грошей не візьму, ніколи. . . В її голосі бренять рішучість, образа і сльози.

— Було би дивно, як би Катруся реагувала інакше! Але Ви візьмете ці гроші і ось чому. . . Колись, коли я був молодим студентом і попав в біду, Ваш батько врятував мене, давши мені значну суму грошей. Пізніше я приніс мій борг Вашому таткові, але він не захотів взяти назад. . . він казав, що має грошей досить і не потрібує. А тепер потрібуєте Ви і настав час повернути мій борг. Прошу Вас записати собі, що саме треба Вам купити: чверть кіля конячого мяса (бо іншого нема), цибулі, капусти, моркви, якщо можливо, — картоплі та муки. Їджте взагалі часто і по трошки. Маленькі кусочки сирої цибулі довго жувайте зубами! моркву й капусту їжте теж сирими — це все вітаміни; комбінуйте маленькі дози мяса, крохмалисті речовини та вітаміни.

Доцент дав Катрусі ще цілу низку порад, як себе відживляти і як поводитись. І все це говорив він таким щирим, таким сердечним батьківським тоном, що Катру-

ся була зворушена до сліз і мусіла таки 100 марок взяти, бо доцент просто поклав їх до її торбинки. Вона взяла мовчки його велику руку своїми обома й потиснула її. . .

Не допускайте безнадійности у Вашу душу, не допускайте руйнуючих думок. . . Памятайте! в стадії опухання людина легко піддається настроям байдужности — лягає в ліжко і. . . вже не встає — каже він, у друге виходячи разом з Катрусею на вулицю: — Раджу Вам якщо маєте сили, ще нині піти на базар і зробити собі маленький запас харчів, бо питання, чи Ви дійдете до базару завтра. . . Ви в такім стані, коли кожний день на рахунку.

— Я це відчуваю — каже Катруся: — сьогодні в ранці, побачивши перші ознаки опухання, я вирішила продати, або виміняти на харчі мою одиноку цінність — перстень з трьома брилянтами: Це — родинна цінність нашої фамілії, яка передавалась із покоління в покоління по жіночій лінії — від прабабці — бабці, від бабці — мамі, а від мами мені. . . Мама наказувала, що не смію його продати, що мушу його берегти й передати дочці, якщо таку матиму, а як ні — то невістці. . . Але сьогодні вранці судьба цього родинного скарбу вирішена: я мушу його продати. . . або краще — виміняти.

— Так, Катрусе, рятуйте своє життя, а то пізно буде! Цей перстень я знаю, я бачив його нераз на руці у Вашої покійної мами. Тільки не попадіться спроста у руки якогонебудь спритного спекулянта, який дасть Вам, голодній й збідованій — пару кіля хліба за нього, як

вони це звичайно роблять, а самі наживаються в десятеро! Зробіть собі запас харчів на тиждень і продавайте Ваш скарб повільно, не спішачи. . .

— Це лише завдяки Вам я матиму можливість продавати мій скарб повільно! О, я не дам спекулянтові наживатися на моїй нужді, на моїм голоді, я не дам йому зїсти той кільограм хліба, який належить мені! — зі злобою сказала Катруся.

— На жаль це майже неможливо, бо німці скуповують усе їм потрібне золото, брилянти, раритети, найкращі футра лише через спекулянтів і через них продають нам — опухлим від голоду — наш український хліб та інші харчі, які виросли на нашій землі. . . Ніколи за весь свій вік я не бачив ще такої величезної армії спекулянтів, яка розплодилась саме тепер, за німців. . . А наша українська інтелігенція, Катрусе, наше робітництво вимирає і вже значний відсоток їх стерто з лиця землі. Кожний день несе нових покійників з числа нашої української крови. Між іншим: вчера помер з голоду професор П. ... чув також, що на цих днях упала на вулиці талановита художниця Шевченко і. . . більше не встала. . .

— Я знала її, — з сумом відповіла Катруся.

— Проституція та спекуляція — лише ці два ганебні "фахи" дають можливість не тільки прожити, але й забагатіти. Навіть інтелігенти потрібних для німців фахів, як лікарі — голодують в більшій, або меншій мірі майже всі без винятку. А що ж говорити про інтелігенцію непотрібних для німців фахів, як математики,

літературознавці, наші письменники, журналісти і т. ін.

Якраз у цей час вони минали ювелірний магазин на Сумській, перед яким стояла велика черга людей, що вливалася в бічні двері, а через парадні двері заходили до магазину німці.

— Ось, полюбуйтесь! — злобно сказав доцент: — через чорні двері приймається золото від нас — голодних, а через парадні продається ситим німцям. . .

Катруся, минаючи магазин, уважно придивлялася до збідованих облич людей, які здавали своє золото: завтра й вона тут стоятиме. . .

— А тепер Катрусе, щоб Вас трошки розважити, я Вам розкажу анекдот з власного життя. Іду я вчора на роботу, як звичайно у восьмій годині ранку. Коли до мене раптом підходить забруканий, німецький салдатисько з рушницею, киває на мою адресу своїм брудним указовим перстом і говорить "Кім". Я починаю йому вияснювати по німецьки, що я лікар і йду до лікарні, де на мене чекають хворі, в тому числі й німці, але він й слухати не хоче, лопоче щось на свойому діялекті і тоном категоричного розпорядження повтаряє "Кім!'. Не минуло й пять хвилин, як він в той самий спосіб кивнув своїм перстом ще на одного чоловіка, якому теж сказав "Кім!", а за пів години він вже мав нас 20 арештантів. Ідемо, дивуємось і чекаємо, що ж дальше буде. . . А він покрикує на нас, мов на скот своїм діялектом і навіть лає, щоб швидше йшли. Так привів він нас на Московську до великої купи каміння, піску та шкла, яких, як Ви самі знаєте,

тепер багато в місті валяється в наслідок бомбардування, і наказав нам ту купу зачистити, цеб-то навантажувати на ноші і на своїх плечах відносити на вказане ним місце. Наші протести не довели до нічого, і то, що я лікар, не робило на нього жадного враження. Я мусів покласти свій портфель на землю і взятися до праці чорноробочого. І лише у першій годині дня, звільнив мене якийсь старший рангою німець, який прийшов перевірити, чи ту купу каміння вже прибрано. Ви думаєте він мене перепросив?!? Я — старий український інтелігент, що мав з книжок цілком іншу уяву про німецьку культуру, стояв і наївно очікував, що мене перепросять, але не дочекавшись, пішов додому. Мої пацієнти теж не дочекалися мене того вечора. Цікавий анекдот? А? Веселий? — питав доцент і з його обличчя і нервових рухів руками Катруся бачила, що він обурений до краю. . .

— — — — —

Харківський Центральний Благовіщенський базар, так званий "Благбаз". Він гомонить, кричить, метушиться, він живе тепер аж надто напруженим, нервовим життям. Це нервове напруження викликається, мабуть нечуваною ще в історії базарів диспропорцією між попитом та пропозицією. . . На тій частині базарної території, де продаються харчі, панує неуявлене перебільшення попиту над пропозицією. Тисячі голодних людей вештаються поміж майже порожніми столами з пекучим бажанням купити щось зїсти, а купити нема що. . . Ген-ген далеко йде стара жінка, яка несе щось у кошичку, а за нею біжить цілий натовп.

Стара підходить до столика й починає розмотувати кошик, а десятки голодних облич тягнуться хоч краєчком ока побачити, що саме стара має. . . десятки рук відпихає одно другого якнайбрутальніше, аби самому стати блище старої, яка відчуваючи вагу перед голодним натовпом, повільно і навіть урочисто виймає. . . (о розкіш. . . о, щастя!!) сире картопляне лушпиння... Натовп метушиться, кричить, хвилюється. . . Нарешті з труднощами встановлюється черга, при чому фізично сильніші випихають з черги слабших. . . Ось, якась висока, огрядна жінка виштовхнула з черги маленьку, худеньку, а сама стала на її місце. . . Маленька поточилась, впала. . . але швидко встала і з якоюсь очайдушною рішучістю пронизливо-дзвінко крикнула, покриваючи гомін натовпу: — "Ой, бабуню! Зглянь теся! Ви ж старенькі і напевно в Бога вірите: поможіть же мені! Мене з черги випхали і я тепер лушпинок не дістану!"

Стара баба, власничка цілого кошика картопляного лушпиння рішуче вступається за порушене право слабшого: — Що робите люди? — Схаменіться! — з докором говорить вона: — Хиба вже зовсім озвіріли? Я й сама бачила тут маленьку чорнобривку. . . Пощо її з черги випхали? Хреста на вас нема, чи що? Пустіть її назад, а то нікому нічого не продам!!! Зараз же піду собі кудись інде — з моїм товаром!

Маленьку чорнобривку пускають назад. . .

— Скільки лушпи хочеш, чорнобрива? — звертається до неї першої стара, яка вже встигла розложити лушпу на столі маленькими купочками — по 20 кар-

бованців за купочку. Лушпа чудова: грубо різана, свіжа, чиста і зовсім не змерзла. Маленька чорнобривка очевидно, все це врахувала і, відчуваючи симпатію старої по свойому боці, вона просить: Будьте такі добрі бабусю, дайте мені дві купки. . .

— Не давайте по дві, лише по одній! — гуде незадоволено натовп: — Треба, щоб усім хватило!

— Усім даватиму по одній, а цій чорнобривці дві дам! Моя лушпа — моє й право!!. . . — категорично постановляє стара й накладає маленькі купочки в її кошичок, ще й зверху жменьку досипає.

— Ой, спасибі ж вам бабусю! — каже чорнобривка і платить старій 40 карбованців. Вона випихається з труднощами з натовпу пітна, ослаблена, схвильована щойно пережитою сценою і стає коло порожнього столика, щоби відпочити... Щойно відвойований скарб — картопляне лушпиння загортає в папір (щоб не змерзло!) і ховає на саме дно свого кошичка. . .Вона поправляє синій вовняний капелюшок, що зліз у метушні та колотнечі на саму потилицю, відкриває чорні коси, які двічі оточують її голову, вона витирає хусточкою піт з обличчя і кілька хвилин стоїть нерухомо, з цікавістю спостерігаючи, з якою пажерливістю люди розхоплюють картопляне лушпиння. . .

Маленька чорнобривка — це наша знайома — Катруся. Відвоювавши собі дві купки чудового лушпиння, вона щиро тим тішиться (адже, чисто вимивши його, можна мати двічі картопляну зупу!); вона відпочиває і думає про лушпиння. . . і. . . про картоплю, з якої

те лушпиння зрізано. О, вона вже нераз бачила, як німці везуть на своїх автах картоплю. Нема жадного сумніву в тому, що та картопля виросла на полях України, і навіть напевно денебудь у найблищих до Харкова районах, але вони лише для німців (нур фір Дойче!). А населення не має навіть і лушпиння досить. . . Таку цінність, як картопляне лушпиння можуть мати тільки ті дівчата, яким пощастило влаштуватися на роботу до німецької їдальні і саме ті з них, що працюють безпосередньо на кухні і самі чистять картоплю для німецького обіду. В процесі роботи вони зрізують лушпиння як найгрубше і несуть його додому, а їхні матері, або сестри продають його на базарі.

У цієї бабуні, напевно, внучка денебудь на німецькій кухні працює. . .

— Бабуня вже дуже старенька і не може мати такої молоденької доньки, яка мала би нагоду влаштуватися до німецької їдальні на роботу, — думає Катруся, пригадуючи собі свою власну невдачу: — Як би ця бабуня хотіла, вона могла би й дорожче за купку брати. Це добра бабуня — спасибі їй. . .

Катруся шукає очима, щоби їй ще купити. Ось недалечко від неї стоїть жінка, яка продає пшоно маленькими шкляночками. Вона напевно одинока на весь базар особа, що має такий роскішний товар, як пшоно — саме тому, вона призначила 80 карбованців за шкляночку пшона і люди платять. . . Якби вона призначила й 100 карбованців — теж платилиби! Правда, коло неї немає такого натовпу, як коло бабуні з луш-

пинням, але ввесь час у неї купують і ось-ось пшона не стане. . . .

Голодна Катруся уявляє собі смак картопляної юшки з пшоном, і рот її заповнюється голодною слиною, а ноги самі несуть до жінки з пшоном. Вона купує одну шклянку, сама дивуючись своїй відвазі. . . і (о, жах!) платить. . . 80 карбованців! Потім вона прямує до рундука з хлібом і платить за 40 дека. . . 100 карбованців. Ховає той кусочок хліба, як найдорощий скарб (щоб не дай Боже не витяг хто з кошичка!) і перелякано думає: я так за один день розтринькаю 1000 карбованців, які дав мені мій добрий старий друг. . . (100 німецьких марок дорівнювало в той час 1000 карб).

Катруся купує ще чверть кіля кінського мяса за 30 карбованців і два великих кормових буряки по 50 карбованців за кожний.

Катруся пригадує собі, що за порадою доцента, вона має ще купити капусти, моркви і цибулі та їсти їх конче сирими, бо цеж одинокі вітаміни, які ще можливо у нас дістати. Катруся проходить через увесь базар, уважно шукаючи так потрібних вітамінів, але їх нема. Ідучи між рядками порожніх і напів порожніх столиків, вона бачить у великих кількостях макуху, яку люди вживають тепер замість хліба, бачить також муку. . . з жолудів, яку люди купують і з якої, очевидно, щось печуть, або варять. . . бачить жито, яке продається шкляночками по 40 карбованців за кожну, та овес по 30 карбованців за шкляночку і нарешті. . . о, яке щастя,. . . .вона бачить дві. . . цибулини. Вона,

як яструб на курятко, накидається на ті цибулини і лаконічно питає: Скільки?

— 50 за дві, — відповідає торговичка. Катруся платить і, усміхаючись щасливо, ховає вітаміни до кошичка.

Нарешті можна спрямувати свої кроки додому. При одній думці про те, як далеко додому, Катрусі робиться моторошно, страшно і слабо: їй здається, що вона вже не матиме сили повернутись додому, що вона не матиме вже сили щось собі зварити, що вона таки тут на базарі помре з повним кошичком таких дорогоцінних для неї харчів. . .Яке лихо, коли у великім місті нема жадних засобів пересування, окрім власних ніг людини! Вона зупиняється коло порожнього столика, щоб відпочити і раптом згадка про хліб і цибулю переповнює її змучену душу щастям: вона обдуплює меншу цибулинку від лушпи і відламлює маленький кусочок хліба (адже доцент В. наказував їсти малесенькими порціями), вона жвикає свіжий хліб і сочні білі пелюстки цибулі з почуттям гострої насолоди, наказуючи собі їсти повільно, не спішачи; в цю хвилину вона нічого не бачить і не чує, вона навіть забула, де вона є: вона лише їсть. . . Зївши, спамятується і вибирає найкоротший шлях додому.

Щоб вийти в бажаному для неї напрямку, Катруся пересікає "Товкучку" — так називається та частина базару, де люди продають свої речі — одяг, взуття та предмети домашнього вжитку. Тут теж панує жахлива диспропорція між попитом та пропозицією,

гічно перебільшує попит. Тут тисячі голодних людей але в цілком протилежньому сенсі: тут пропозиція травинесли свої власні речі на продаж і ніхто цих річей не купує. . . Вистроївшись рядами стоять нещасливі люди, трясучись від морозу та холоду з жовто-зеленими, здебільшого опухлими обличчями, цілими днями марно очікуючи покупця. Вони стоять, виставивши на показ свої сукні, плащі, костюми, взуття, стоять уперто, бо вони всі непереможньо хочуть їсти, вони всі терплять справжні муки голоду, а дома кожнього очікує сімя, діти, можливо вже зовсім опухлі від голоду родичі з пекучою надією на. . . картопляне лушпиння, або в крайньому випадку хочби. . . на кусочок макухи. Тут часто за безцінь віддаються чудові речі і це використовують меткі спекулянти, які сновигають тут цілі дні, використовуючи для власного збагачення найбільше трагічні ситуації, та найбільше пекельні в світі муки — муки голоду. . . Вони мов хижаки сновигають усюди, скуповуючи для німців цікаві для них речі: у першу чергу золото, брилянти, раритети, футра, шкіру. . . На базарі ви зовсім не побачите людей в зелено-синіх уніформах, бо їхня військова влада їм це забороняє. Глянувши на базар оком зверху, можна дістати цілком хибне враження, ніби німці не роблять на базар жадного тиску, ніби базар живе своїм, відокремленим від німців життям. І треба глибоко увійти в курс внутрішнього життя базару, треба цілком впірнути в гущу, щоби зрозуміти, що це не так. Що зелено-синіх уніформів не видно на базарі — це правда, але

за них і в їхньому інтересі діє величезна армія шакалів-спекулянтів, максимально використовуючи голод, холод і злидні населення.

Катруся проходить "Товкучку" впоперек, не зупиняючись, бо тут усе їй занадто добре відомо, тут вона продала за безцінь свої кращі речі: чудові мешти за 200 карбованців (менше кіля хліба), новеньке футро лиса за 500 карбованців (2 кіля хліба) і багато дечого більше. . .

Тепер вона хоче лише на хвилиночку заскочити на золотий ринок, щоб дізнатися ціну одного ґрама золота, тим більше, що золотий ринок їй майже по дорозі.

Наближившись до території золотого ринку, вона зупиняється, вражена цікавою картиною: якийсь ситий панок відводить у бік жалюгідного вигляду старшу жінку, яка носить на свойому обличчі незаперечливі ознаки опухання; він таємничо показує її з під поли німецьку військову хлібину і в чомусь красномовно її переконує. . . Але мабуть самий вигляд хліба впливає на голодну жінку сильніше його красних слів, бо вона віддає спекулянтові досить масивний перстень, а одержує хлібину, яку тремтячими руками ховає до своєї торбинки. Спекулянт, боязко озираючись, спритно зникає в гущі золотого ринку, а Катруся підходить до жінки.

— Перепрошую ! — каже вона: — Чи не можете ви мені сказати, скільки тепер коштує ґрам золота?

— Можу, — відповіла жінка: — за один ґрам високоякісного золота спекулянти платять 100 карбованців.

— Дякую!, — каже Катруся і рішуче прямує геть з натовпу: вона вже так виснажена сьогоднішним ходженням, що дає сама собі слово більше ніде не зупинятися: лише скорше до дому, скорше відпочити, бо сили вичерпані вже до краю. . .

Вибравшись з натовпу, вона йде вже спокійно менш залюдненими просторами базару і робить нескладні підрахунки: один ґрам золота коштує 100 карбованців, кільо хліба коштує 250 карбованців, отже вартість одного кільограма хліба дорівнює двом з половиною ґрамам високоякісного золота!

Висновки з цього дуже сумні: значить, продавши перстень — родинну цінність їхньої фамілії, вона лише на кілька днів відтягне наступлення трагічного кінця — голодової смерти. . . — "Але ж три брилянти мають щось коштувати!" — каже сама до себе Катруся і ця думка трошки заспокоює її. Тимчасом вона вже наближається до Різдвяної вулиці, залишивши позаду себе галасливе і повне внутрішнього трагізму життя базару. Праворуч від себе вона бачить великий натовп людей і вже хоче минути його, бо її звичайно не цікавлять базарні та вуличні пригоди: напевно якийнебудь голодний вкрав у другого голодного кусок хліба, і тепер скубуться, або хтось впав з голоду і тепер "доходить" на базарній площі, а люди, завжди пажерливі до таких видовищ, стоять і дивляться. Подібні видовища зовсім не цікавлять Катрусю, і вона рішучим кро-

ком минає натовп: іде повільно щоб не впасти, бо якраз тут похило і дуже слизько. . .

Коли раптом счинилось щось незрозуміле, страшне і таке разюче. як з ясного неба кинута бомба. Натовп раптом зойкнув і роздався на дві нерівні половини. звільнивши велику порожню містину, на яку звідкись з верху, з висоти зо страшною силою гепнуло щось важке. . . воно відбилося від землі, трохи ніби підскочило догори і тоді посунулось кілька кроків в напрямку до Катрусі по слизькій і трохи похиленій поверхні землі...

В двох кроках від Катрусі лежав горілиць труп повішеного. . . Вона зойкнула пронизливо й гостро, хотіла тікати, але ноги неначе прилипли до землі, а очі мимоволі прикипіли до страшного обличчя покійника... Вирячені, повні смертельного жаху очі, висолоплений довгий язик, роззявлений в страшній конвульсії рот з оскаленими кріпкими здоровими жовтої кости зубами. Рудовате волосся на голові і така ж сама щітина на підборідді та позеленілих щоках. Гола, худа шия затягнута шнуром, який звисав на груди ніби невеличким втятим куском. . . Одягнений бідно — лише в синю брудну сорочку й штани. А на грудях у нього велика деревяна дошка, на якій чорними літерами на жовтому фоні щось написано. . .

— Звідки він упав? — виникає в Катрусиній голові питання. . . Вона підносить очі до гори і бачить припяту до телеграфного стовпа драбину, на самій вершині якої стоїть німець в уніформі і ховає до кишені ножа, яким він, як видно, щойно перерізав шнур, а над

його головою розгойдувався втятий кусень шнура, який другим своїм кінцем прикріплений до вершини стовпа...

Натовп, який в момент падіння трупа з зойком роздався на дві нерівні половини, тепер знову повільно стікається до купи, центром якої є труп. . . Закамянілу від жаху Катрусю штовхають і вона механічно робить кілька кроків ногами вбік, не відриваючи нерухомого погляду від страшного обличчя повішеного. . . Люди теж мовчки його розглядають, охоплені якимось німим, гіпнотичним жахом. Лише тепер Катруся схоплює очима і розуміє зміст тих кількох слів, які чорними літерами виписано на дошці, що прикріплена на грудях мерця: "Я продавав людське мясо". . .

Катруся з трудом випихається з натовпу і біжить... самі ноги несуть її швидко-швидко, а в голові снуються безладними пасмами уривчасті, сполохані думки. . . вони крутяться неначе сухе листя за вітром. . . одна зміняє другу. . .

Вона чула, ніби в Харкові є випадки людоїдства, ніби когось затримано на базарі з пиріжками та ковбасою з людського мяса, ніби когось за людоїдство німці повісили. . . але не вірила, не хотіла тим страшним чуткам вірити. . .

"Німці повісили на базарі продавця людського мяса" — думає Катруся, біжучи додому: — "очевидно, німецька влада в такий спосіб "допомагає" людям не вмерти з голоду. . . А замучене голодом і злиднями населення поступово утворює собі нову звірячу "мораль", яка твердить: "усе те добре, що дає мені можливість

не вмерти з голоду". . . Очевидно, крайнім етапом, крайнім, але цілком логічним висновком цієї нової, звірячої "моралі" і є людоїдство. . ."

Катруся біжить, думки безладно-нервово снуються в її голові, а перед очима невідступно стоїть гидке й жахливе обличчя повішеного. . .

Між іншим, вагітним жінкам треба уникати обридливих і жахливих вражінь, — і Катруся це добре знає... Вона знає також і про те, що вагітним жінкам потрібно тепле помешкання, здорове оточення, споживне їдження, вітаміни і багато ще дечого. . .

Погідний, лютневий день. Мороз трошки здав свої позиції, в повітрі зрідка пролітають снігові пушинки, і сонечко посилає збідованим і голодним харківянам свої, ще холодні, але вже повні яскравого весняного світла усмішки. . . В цих усмішках лютневого сонця — передчуття весни, надія на життя, на порятунок. . . Катруся йде соняшним боком Мироносицького провулка, підставляючи своє виснажене обличчя першим промінням весни. Коло одинадцятого нумера вона зупиняється і несміло шукає якогось потрібного їй напису, або оголошення. В цьому будинку міститься Шевченківська галерія, але ніяких оголошень про прийом золота тут немає. А сусідка запевняла її, що саме тут вона продала золотого годинника. Катруся несміло натискає на важкі вхідні двері, несміло заходить. . . Порожньо. . . нема нікого. . . Наверх ведуть гарні, мармурові сходи і Катруся з німим запитанням в очах іде тими

сходами, приглядаючись, чи нема яких оголошень на стінах, але стіни порожні. . .

Вийшовши на перший поверх, вона наближається до дверей праворуч — замкнено, до дверей ліворуч — відчинено. . . Відхиляє двері ліворуч і бачить цілий натовп людей. Увійшовши до середини і придивившись, вона бачить, що ці люди належать до тої самої категорії що вона: збідовані, бідно вдягнені, з тавром голоду на виснажених, блідо-жовтих обличчях. Значить, попала добре. . . Люди стоять чергою, що заповнює своїми живими закрутинами напівтемний передпокій і спрямувавши до сусідної кімнати, до якої широко відкрито обі половинки дверей.

Освоївшись з напівтемним освітленням передпокою Катруся бачить, що люди здають золото та дорогоцінні речі, і що приймає його присадкуватий, подібний до темного гриба — піддубня пан з ситим смаглявим обличчям. Пан оглядає та оцінює речі за столиком, що стоїть в отворі дверей до сусідної кімнати.

Ось стара жінка поклала на столик золотого ланцюжка; присадкуватий пан зважив і сказав коротко, мов відрубав: "Тисяча карбованців. . . Згодні?" Вона згідна, тоді пан пропускає її до середини, де відчислює гроші та укладає на вітрину придбану від старої річ... З передпокою добре видно цю виставку-вітрину дорогоцінних річей, бо кімната ясна і має великі вікна. Ось молода, але висохла до стану дошки жінка поклала на стіл сережки з брилянтами. Присадкуватий, подібний до піддубня пан уважно розглядає брилянти під люпою

і з цілковитою категоричністю каже: — "Дві тисячі... Згодні?" —Ні, — каже жінка: — я вже чула більше... — Слідуюча! — підганяє пан молоденьку дівчинку, яка ще не встигла виняти свій перстенець з пуделочка.

Черга швидко посувається вперід. . .

Коли раптом чується на сходах важка хода, німецький гомін, сміх, і в напів темному передпокої зявляється дві блискучі постаті німецьких офіцерів. . . Люде, що заповнюють собою темний передпокій, уступають з дороги, притискаючи один одного, і блискучі офіцери, весело розмовляючи, проходять до кімнати. Присадкуватий пан покидає дівчину з перстенцем і поспішає задовольнити вимоги високодостойних гостей. . . Плинно розмовляючи по німецьки, він демонструє перед офіцерами дорогоцінності. Офіцери купують перстені персонально для себе . . . (на це тепер велика мода у німецьких вояків), і присадкуватий пан, не шкодуючи часу і красних слів, підбирає для них відповідні перстені.

Де ділася його ляконічна категоричність і суворий тон непогрішимого судді, з яким він виносить свій вирок, що оцінює дану річ? Він воркує неначе голуб коло голубки, примірюючи перстень на офіцерський палець: його голос бренить ласкаво - приємно, і йому тепер зовсім не спішно і не шкода дорогоцінного часу. Минає пів години, а офіцери ще не вибрали собі перстенів. Черга голодних власників золота покірно очікує. Коло Катрусі стоїть старенький, висохлий до стану мощів чоловік; він дуже балакучий і від нього Катруся дізнається про те, які тут панують порядки щодо ку-

півлі та продажу дорогоцінностей. Тут міститься Шевченківська Картинна Галерія, тут дійсно є постійна виставка картин, які художники виставляють для огляду та продажі, між іншим, тепер німці є одинокими купцями таких цінностей, як картини. Але поруч з тим якісь спритні людці влаштували тут виставку купленого від населення золота, брилянтів і взагалі дорогоцінних речей. Зрозуміла річ, що ці товари приваблюють німців більше, ніж картини. . .

— А чомуж тут так мало німців? — питає Катруся.

— Тому, що тепер не є година для прийому німців, Тут є певні години для прийому золота від населення, а продаж цього золота німцям провадиться в інші години. Розклад годин є на дверах кімнати, в якій приймається золото. Ось — подивіться! — оповідав балакучий старий, показуючи на клаптик паперу, що висів на зовнішнім боці розчинених дверей.

— А я шукала якогонебудь оголошення про прийом золота на зовні — каже Катруся.

— Такого оголошення зовсім нема і не може бути; ззовні, це є картинна галерія ім. Шевченка, а що є в середині — то Ви бачите самі, — повчальним тоном розяснював старий Катрусі. . .

— Так, я бачу, що є в середині. . . І між іншим бачу двох німецьких офіцерів, які купують золото в години, призначені для прийому його від населення. . . — з обуренням каже Катруся. Її так трудно й холодно, а сісти немає де. . .

. — Хе-хе-хе. . . Чи не хочете Ви, шановна добродійко, натякнути, що Вам таке становище не подобається? — щиро, по старечому усміхнувся Катрусин співбесідник: — Спробуйте прийти сюди в години, призначені для німців, і Вам покажуть двері, а як що німці прийдуть у призначені для нас години, то нас покинуть і будуть приймати їх. . .

Старенький панок підсуває трошки в бік величезну, замотану в якесь простирало картину, яку він сюди приніс на продаж і робить Катрусі місце коло стінки:

— Ось, обіпріться в стінку, то Вам легше буде стояти: Ви маєте дуже поганий вигляд. . . — з нотками співчуття каже старий.

— Дякую, — відповідає йому Катруся і, занявши місце під стінкою поруч з картиною, питає:— Ви самі казали, що німці значно більше цікавляться золотом, брилянтами, ніж художніми картинами. А Ви принесли таку велику картину, а як її не приймуть, то Ви мусітимете волочити її додому пішки. Чи маєте Ви хоч саночки зо собою?

— Цю картину не доведеться мені волочити до дому: такий крам німці з руками відривають і дорого платять.

— Якого художника ця картина? — питає Катруся.

— Це картина нікому невідомого художника, і зовсім тут не в тім річ. . . На цій картині намальовані голі жінки, і називається вона "Купальниці". . . Тепер зрозуміло. . .

— Так, зро-зу-мі-ло, — повільно вимовляє Катруся і відчуває, що вона й справді вже дещо починає розуміти. . .

В передпокої саме в цей час зчинився рух: Це люди робили дорогу для німецьких офіцерів, які нарешті вибрали собі перстені, розплатилися і пішли геть.

Знова встановилася черга і присадкуватий пан — прийомщик знову взявся до роботи, — категоричний, невмолимий і непогрішимий у своїх оцінках, як сам Бог. Треба віддати йому належне: він працював спритно, і черга дуже швидко посувалася вперід. . .

Ось нарешті старий панок поставив на стіл свою картину і театральним жестом зняв з неї покривало. . . Перед очима присутніх зявилися три голі жінки, які купалися у річці. Одна була по пояс у воді, а дві інші вигиналися у привабливих позах на березі проти сонця. Фоном була розкішна зелена рослинність та дерево на березі річки.

Старий панок з цікавістю спостерігав, яке враження зробить його картина на присадкуватого прийомщика, який, охопивши її швидким поглядом, сказав з властивою йому категоричністю:

— Картина піде! Дві тисячі. Згодні?. . .

Старий панок зневажливо засміявся своїм старечим сміхом і почав загортати свій скарб у простирало.

— Скільки хочете?. . . діловито запитав прийомщик.

— Пять тисяч і ні карбованця менше! — з повною категоричністю заявив старий, рішуче забираючи картину зі стола.

Така рішучість старого видно заставила присадкуватого прийомщика піти на уступки:

— Моя пропозиція — коротко сказав він:— Ви лишаєте картину в галерії, і я буду її показувати німцям. Пятьсот марок Вам ніхто не дасть (500 марок - 5000 карбованців), але мені може пощастить продати її за харчі. . . Прийдете за тиждень, то я Вам скажу скільки і яких саме харчів дають. . . Якщо картина буде продана, мені 10% комісійних. Згода?

— Згода! — сказав панок, і вони вдарили по руках.

— Слідуюча! — звернувся до Катрусі прийомщик. На стіл слухняно ляг старовинний, червоного золота перстень з трьома брилянтами. . .

В очах присадкуватого прийомщика блимнув вогник зацікавлення, і він діловито зважив і оглянув під люпою перстень.

Уважно глянувши на обличчя власнички перстеня і очевидно врахувавши крайню нужденність її вигляду, він сказав:

— Дві тисячі? Згодні?

— Ні, — рішуче відповіла Катруся і забрала перстень.

— Дві і пів тисячі — згодні?

— Ні, — відповіла Катруся і пустилась до виходу.

— Три тисячі! — скрикнув їй навздогін прийомщик.

Катруся не повернулася назад. Спускаючись в низ сходами, вона зі злобою думала: — Ач, як зразу перескочив з двох на три тисячі!!! Ні, жадному спекулянтові не дам наживитись! Жадному не дам зїсти того хлі-

ба, який належиться мені! Я тепер забезпечена їдою на один тиждень, і я не полінуюсь піти по всіх ювелирних магазинах Харкова, аби знайти місце, де мені дадуть найбільшу ціну.

— — — — —

За пів години Катруся вже стоїть в черзі до ювелірного магазину на Сумській вулиці, того самого магазину, на який звертав її увагу доцент В.

Черга людий, які принесли своє золото, спрямована до бічних дверей, через напів темний коридор люди повільно посуваються до дверей кімнати, де оцінщик приймає від них золото і тут таки за него розплачується. З цієї бічної кімнати золото переносять до магазину, де його продають німцям, які заходять крізь парадні двері з вулиці. Золото тоненьким, але невпинним струмочком втікає крізь бічні двері і таким самим струмочком витікає крізь. . . парадні двері. В черзі до бічних дверей стоїть і наша Катруся; вона теж примушена додати зо свойого боку золоту краплину з трьома чистої води сльозами-брилянтами до невпинного струмочка золота, що витікає з кишень голодуючого населення і втікає до кишень німецьких вояків. . . — "Де є та німка, що буде носити наш родинний скарб?" — гірко думає Катруся, наближаючись до стола оцінщика. Він високий, старий і такий самий зарозуміло-категоричний у своїх стосунках з голодуючим населенням, як і присадкуватий, подібний до піддубня пан — прийомщик у Шевченківській Картинній Галерії: він розмовляє з голодними постачальниками золота з підкресленим відтінком своєї над ними вищості: "Ще б - пак! Він

і справді персона-ґрата," — думає Катруся: — "він же сприяє процесові видобування золота з надр голодуючого населення та перевантаження його до німецьких кишень. "Почесна робота", — є чим гордитися!"...

Катруся кладе на стіл свій родинний скарб і злобно дивиться на оцінщика, який зо свойого боку також кидає на неї оцінючий погляд. . . Катруся розуміє, що її збідований вигляд значно знижує оцінку перстеня і насторожено-злобно очікує. . . Ось оцінщик зважив, подивився крізь люпу на брилянти і каже: — дві тисячі!

— А дві і пів тисячі Ви не дасьте? — злобно питає Катруся. Оцінщик ще раз оглядає брилянти і виймає гроші, щоб відрахувати дві і пів тисячі. . . Катруся усміхається і каже: — Подивіться уважніше, може Ви й три тисячі дасьте! . . .

Оцінщик ображений, він нарешті відчув іронію в тоні цієї мізерної клієнтки. . . але. . . в той же час йому шкода випустити з рук такий цікавий перстень; він себе стримує і роблено спокійним, діловим тоном питає:

— Скажіть, скільки Ви хочете?!

— Пять тисяч, — каже Катруся.

— Ну, то бувайте здорові і носіть його самі! — вже з ясною злобою каже оцінщик.

— Бувайте здорові! — ввічливо відповідає Катруся, забірає перстень і йде геть. . .

Побувавши ще в двох ювелірних магазинах на Сумській, Катруся переконалася, що більше, як три тисячі оцінщики не дають. Було вже пів третьої, Катруся почувала себе голодною, змученою і тому вирішила йти

додому, де вона мала можливість задовольнити свій голод купленими вчора харчами, та відпочити.

Повільно йшла Сумською, минаючи вкриті снігом простори Профспілчанського парку та укладаючи собі плян на завтра: куди піде вона зо своїм скарбом завтра?

— Катрусе! Невжеж це ти? — Висока, кріпко збудована дівчина схопила її маленьку й худеньку в свої обійми й міцно розцілувала в обі щоки.

— Звідки ж ти, Насте, взялася? А я ж так хотіла тебе бачити! Я приходила до Тебе, але сусідка Твоя сказала мені, що Ти кудись вибралась, а куди, не знати.

— Я й справді вибралась до своєї старої тітки, яка тяжко бідувала і трохи не вмерла з голоду. Тепер живемо в двох і якось даємо собі раду. Між іншим, тепер я мешкаю блище до тебе.

Катруся уважно розглядає товаришку. Настя, студентка того ж таки курсу й факультету, що й Катруся. Її обличчя значно схудло, але воно стало тепер неначе краще, ніж було раніш, коли Настя виглядала занадто дебелою. І постать стала щупліша — це теж робить її гарнішою. Як би не ніс "картопелькою", то Настя була би гарною дівчиною. Вдягнена, як завжди скромно, з відтінком якоїсь суворости в кольорах і фасоні одягу. Очі світяться бадьорим, молодим блиском.

Невжеж ця сувора, чесна й роботяща Настя теж стала коханкою німця? Адже знаку голодування нема! Це питання так гостро цікавить Катрусю, що вона цілком отверто питає:

— З чого ти живеш цих чотири місяці за німців?

—З охотою розкажу Тобі, Катрусе, — щиро каже Настя. На початку грудня, щоб не голодувати, я понесла на село свої речі, щоб виміняти їх на харчі; з великим трудом виміняла собі трохи харчів, а ще з більшими труднощами несла їх пішки шістьдесять три кільометри назад до Харкова. Ти знаєш, що я фізично дуже кріпка, але з голоду я була стратила свої сили, і тому так далась мені в знаки ота дорога назад до Харкова з тягарем. На заставі коло Харкова німецькі постові забрали в мене все, що мала: трохи сала, масла, яєць і між іншим чудову живу курку, яку я хотіла тримати, щоб вона яйця несла. Я кричала, плакала, я не хотіла їм це віддати, а вони мене ще й набили добре. Та хіба тільки мене? Те саме зробили з кожним, хто ніс щось цінне. Так повернулася я додому лише з невеликою кількістю картоплі, стративши усі свої кращі речі і одержані за них харчі, — голодна, виснажена тяжкою подорожжю та ще й побита. Знову почалось голодування. Хоч я, Катрусе, ніколи не була такою гарною, як ти, але я в той час мала з боку німців немало ганебних для моєї чести пропозицій, які цинізмом своїм обурювали мене і як українку, і як дівчину. Я уявляю собі, скільки подібних пропозицій мусіла мати ти! Саме в той час моя тітка, яка жила самітньо і, як ти знаєш, окремо від мене, тяжко голодувала і лежала опухла. Я перебралась до неї, хоч я в той час сама ще не знала, в який спосіб я буду її й себе рятувати. Просто я подумала, що в такій крайній біді треба нам, родичкам бути разом. Одного разу, зовсім припадково якийсь забруканий німецький салда-

тисько спитав мене на вулиці, чи не знаю я, хто міг би йому за хліб білизну випрати. Він тримав в руках брудну білизну і німецький хліб. Я сказала, що я виперу. . . і дійсно випрала, хоч була та білизна така вошива, брудна й вонюча, що сморід від неї душу вивертав. З тої пори, Катрусе, почалась моя нова карієра — прачки для німецьких конюхів. Так, саме для конюхів, бо той забруканий салдатисько оказався конюхом, і тепер усі його товариші-конюхи мені білизну носять. Вони з мене вдоволені, а я з них теж. Ти знаєш, я переконалась, що прості німецькі салдати мають в собі трохи серця, трохи людяности: інколи вони спосібні навіть відчувати жаль до нас, голодуючих. А вже всякі фельдфеблі, унтери, а тим більше офіцери дивляться на нас, як на худобу, і чим більше тої худоби здохне, тим краще. Щоб закінчити тобі про себе, скажу тобі, що перучи білизну, я врятувала від голодної смерти тітку, і тепер ми вкупі господаримо: вона робить усю хатню роботу, а я перу... Я дуже кріпка фізично, і це дає мені можливість справлятися з такою тяжкою роботою. Я не тільки перу: я сама ношу на плечах дерево, яке видобуваю з під руїн збомбардованих будинків, сама це дерево пиляю, рубаю. Ти знаєш, як би я жила сама, я боялась би пускати салдатів у хату (адже мусять вони прийти до мене забрати чисту білизну і віддати брудну), але наявність у хаті старенької жінки охороняє мене від можливої агресії з боку моїх клієнтів-конюхів.

Настя сміється, показує великі, кріпкі зуби. . . її носик "картопелькою" морщиться від сміху, а великі,

карі очі світяться вогником задоволення зо своєї перемоги над труднощами життя. . .

— Який - же ти молодець! — зо захопленням каже Катруся: — як я тішуся, що ти не стала на ганебний шлях продажі свойого тіла німцям! А чи не знаєш, як живе Дарочка? Але раніш ходім сядемо на лавочці, бо мені щось слабо, і я не можу вже ні йти, ні стояти. . . .

Обі товаришки розмовляючи стояли коло профспілчанського парку; тепер вони заходять до середини і сідають на лавочці, з якої Настя хазяїновито змела сніг.

Ти питаєш про Дарочку? Бачила її тиждень тому на вулиці так само випадково, як тебе. Дарочка носить зачіску з льоконами до плечей, має гарний вигляд і по два перстені на кожній руці. Побачивши мене, спитала, як я живу. Кажу їй, що перу конюхам білизну, а вона скривила свої фарбовані уста й каже: "Бідна, бідна ти Насте! А я живу дуже добре. . . Німці носять мені консерви, ковбасу, білий хліб, шоколяду, панчішки-павутинки і навіть оці перстені, які ти бачиш на моїх руках, — це теж німецькі подарунки!" Дарочка так пишалася тими німецькими подарунками, що мені аж гидко стало її слухати. А ти знаєш яка я отверта. Я не витримала й кажу їй так: "Бідна, бідна ти Дарко! Ти сама не відчуваєш, як низько ти впала, якою ганьбою ти свою голову вкрила!. . . .Ти пишаєшся німецькими подарунками, а мені соромно тебе слухати, я червонію за тебе, як за українку і як за дівчину, що стала на такий мерзенний шлях. . . Цікаво знати, за що тобі німці такі цінні подарунки носять? Може за те, що ти дуже муд-

ра? Може за те, що ти саме Даркою, а не Настею називаєшся? Отак я її вибештала. Вона спалахнула вогнем (видно ще не зовсім себе стратила!) і пішла геть від мене мовчки, а я ще встигла її в слід крикнути: "Схаменися Дарко!"

— Який ти, молодець, що ти її так вибештала! — ще більш захоплено каже Катруся: — я не даром тебе більш усіх дівчат на нашім курсі любила! А тепер ще й кріпше люблю. А як живе Оля?

Настя в цей час щось дістає зо своєї торбинки, щось розмотує і повільно перепитує: — Оля? Котра це Оля? Ага, Оля Чміль. . . Вона перекладачкою влаштувалась.

Настя тримає великий шматок німецького хліба, зложений у двоє і в середині намащений маслом, вона ломить його на дві нерівні половинки і, подаючи більшу часть Катрусі, з щирою простотою каже: — На, підкріпись, Катрусе! Он як ти страшно виглядаєш! Як би не твої брови шнурочком, що впадають кожному в око, я б тебе не впізнала. . .

Катруся бере хліб і хоче від нього відломити для себе лише маленький кусочок. Настя щиро ображена:— Що це ти думаєш? Їж усе! Цей хліб і масло зароблені тяжкою, але чесною працею прачки, і мені дуже мило тебе ним погостити.

Кілька хвилин вони обі поважно й зовсім мовчки їдять хліб з маслом і Катрусі мимоволі пригадується інший кусок хліба з маслом (та ще й з ковбасою!), яким гостила її Галя, і який був придбаний найбільш ганеб-

ним пониженням жінки, який був платою Фріца за Галине тіло. . . .

— Ну, тепер ні слова більше про наших товаришок-студенток, тепер я слухаю твою доповідь про себе, хоч вже самий вигляд твій говорить мені, про те, що ти не пішла ганебним шляхом, хоч пропозицій мала, напевно багато. . .

Катруся оповідає про себе: про Василя, який ще досі не повернувся, про дане йому слово, про вагітність, про голод, про доцента В. і про перстень. Вона втішена, що може нарешті спорожнити свою, змучену довгою самітністю душу, а Настя слухає і в її великих карих очах — жаль, співчуття, щире бажання допомогти Катрусі. . .

Ось в руках Насті опинився перстень високоякісного золота з трьома брилянтами, якого вона тепер уважно розглядає і каже: — І яканебудь німка має цей скарб на своїй руці носити! Тримайся, Катрусе! Задешево не продавай! І не давай спекулянтам нажитись на твоїй біді! Коли зїси тих тисячу карбованців, що дав тобі доцент, тоді приходи до мене: один бохонець хліба на тиждень та трошки масла для Тарасика ти від мене завжди дістанеш (Катруся вже встигла сказати, що вона конче родить сина, і що його імя має бути Тарасик і ніяк інакше). Відкинь фалшиву соромливість! Ми свої люди і ми мусимо одно одному в біді помагати! Сьогодні ти в біді, а завтра можу опинитись у ще гіршій біді я. . . Ми молоді, і перед нами стелиться довгий шлях у невідоме майбутнє... Навіть, як би ти заборжи-

лась мені, то ще знайдеш нагоду мені той борг повернути, а як не мені, то віддаси його якійсь іншій нашій людині, яка опиниться в біді. . . Отже, запиши собі мою адресу і приходь раз в тиждень по хліб і масло. Я кріпка, мені нічого не станеться, як що кожного тижня зайвих 10 штук салдатської білизни виперу.

Ця пропозиція Насті сказана так просто і щиро, що Катруся відчуває свою душу загрітою, і їй уже не так страшно дивитися у майбутнє. Певна річ, вона постарається вийти з тяжкого положення власними силами, але на крайній випадок — пропозиція Насті забезпечує тимчасовий порятунок. Вона стискає велику Настину руку і каже потихо лише одно слово: "Спасибі!"

Вийшовши з парку, товаришки розійшлись в різні протилежні напрямки: Настя до центру, а Катруся — догори Сумською, а потім через Мироносицький провулок — додому.

Проходячи мимо Шевченківської Картинної Галерії, Катруся з цікавістю розглядає блискучих німецьких офіцерів, які весело розмовляючи, стоять на ґанку. Ось підїхало особове німецьке авто, з якого вийшов німецький генерал в супроводі двох офіцерів; всі троє зникли за важкими парадними дверима галерії. . . Можна собі уявити, яким ніжним голубом буде тепер воркувати присадкуватий, подібний до піддубня пан-оцінщик, як він, не шкодуючи красних слів і часу, буде запобігати перед німецьким генералом.

А може німецькому генералові вподобається картина незнаного художника "Купальниці"? Хто знає...

Це якраз години для прийому німців. . . Це саме ті години, коли золотий струмочок, прикрашений чистими сльозами брилянтів, витікає з Картинної Галерії імені Шевченка до німецьких кишень, а звідтам потече він до Німеччини, до Райху. . .

— — — — —

Минуло кілька днів. Катруся встигла за цей час побувати у всіх ювелірних та комісійних магазинах Харкова. (До речі, в той час у Харкові ніяких інших магазинів, або крамниць не було). Всі вони були на один манір, скрізь панували ті самі порядки, скрізь були горді й величаво-категоричні у своїх стосунках з населенням оцінщики. Кожний з цих магазинів був маленьким джерелом, що постачало золото німцям. Так само джерелом постачання золота була так звана: "чорна біржа", що містилася на розі Павлівського й Миколаївського Майданів, де скуповували золото не лише спекулянти для німців, але й самі німці безпосередньо від населення. Катруся побувала й тут, але скарбу свого так і не продала, лише добре визначила його ціну: більше, як три і пів тисячі їй ніхто не давав. . . Відвідавши всі пункти офіційного скуповування золота, вона зробила собі певну уяву про те, яким чином голодуюче населення Харкова постачає німцям золото. . .

Катрусі здавалось, ніби вона бачить, як золоті струмочки з яскравими краплинами чистих брилянтів на своїм блискучо-жовтім тлі витікають з кожного ювелірного магазину і, зєднуються докупи, утворюють золотий потічок, який спрямований з голодного Харкова до німецького Райху. І кожне голодуюче місто України

є джерелом подібного потічка. . . А Україна голодна, зруйнована, спустошена і знищена війною. . . Україна здавалась Катрусі високою-високою горою, з якої бурхливо стікають золоті потічки, падають з стрімкої висоти в низ. . . Вони зєднуються у дальшій своїй течії до купи і бурхливою, повноводною річкою вливаються до Німеччини. . . Вода в цій річці блискучо-жовта і миготять у ній і грають прозоро-ясним блиском різної величини сліпучі краплини — то сльози наших замучених голодом і злиднями людей. . . .

— — — — —

Катруся відчуває конечну потребу зробити доцентові В. докладну інформацію про свої подорожування по всіх ювелірних магазинах Харкова. . .

Доцент щойно закінчив прийом хворих, і вони тепер у двох зручно сиділи за його письмовим столиком. Вислухав дуже уважно і мовчки дістав з бічної кишені якийсь клаптик паперу, якого поклав перед Катрусині очі.

Що це таке?

— Це — адреса одної дами, яка скуповує найкращі, найдорощі цінності для високих німецьких достойників і розплачується пшеничною мукою, цукром і навіть. . . шпеком. . . Це крупна, спекулятивна риба, яка для стосунків з населенням має цілий штаб дрібніших спекулянтів. Вона дуже успішно конкурує з магазинами, бо оплачує цінності трохи щедріше, враховуючи художність виконання, рідкість, старовинність і таке інше. Саме тому до неї стікаються найбільш цікаві раритети, якими вона постачає німецьку військову сметанку.

— У Вас адреса "крупної спекулятивної риби" та ще до того така детальна про неї поінформованість!? Це зовсім не повязується з Вашими науковими інтересами і Вашою органічною відразою до спекулянтів. . .

Хм. . . Як би Вам сказати, Катрусе? До проблеми голоду така дама деяке відношення має. . . Але. . . не в тім річ. Просто я дістав цю адресу для Вас від одного спекулянта, який є її агентом, а моїм пацієнтом. Підіть до неї з Вашим скарбом сьогодні ж таки. . . зараз!

— Добре, — каже Катруся, бо вона вже звикла слухати доцента, і дивиться на адресу.

— Боже, та це ж зовсім недалеко від мого помешкання, в районі Пушкінського кладовища! А я й не знала, що в такім близькім сусідстві зі мною є таке солідне джерело постачання німецької сметанки золотом. Я зараз же йду до цієї дами. . .

— Два маленьких зауваження, — каже доцент: Перше — коли Вам відчинить двері служниця, скажете, що Ви від Івана Павловича. Друге — не бійтесь залишити її Вашу цінність на ніч. Вона не пропаде. Саме вечером коли для нас грішних заборонений вихід на вулицю, до неї сходяться німецькі офіцери для огляду цінностей.

— Дякую за оба попередження, особливо за останнє, бо якби не Ваші слова, то я цій дамі ніколи не залишила б свою цінність на ніч.

— Річ в тім, Катрусе, що ця дама вже так забагатіла на своїх операціях, що скуповує брилянти навіть для себе. Адже ніхто не знає, скільки платять її німці, бо ніхто тих німців, окрім неї, ніколи не бачить. А вона

платить клієнтови німецькими продуктами, скільки сама вважає за потрібне. Це, бачите, на їхнім спекулянтськім жаргоні називається "заробляти". Отже, "заробляючи", вона Вас грабує так, як сама хоче, але отверто заграбувати Вашу річ — цього вона ніколи не зробить, бо вона занадто солідна спекулятивна фірма і боялась би скандалу.

Це все дуже цікаве — каже Катруся: і я зараз йду до цієї дами. Дуже дякую! До побачення!

До побачення, Катрусе! Щасливо!

— Я від Івана Павловича, — каже Катруся чепурно вдягненій служниці, яка зміряла своїм зневажливим поглядом Катрусину мізерну постать з голови до ніг.

Служниця зникає кудись праворуч, залишивши Катрусю в передпокої і за хвилинку зявляється знову. Вона допомагає Катрусі зняти плащик та капелюх і ввічливо-стримано каже: "Прошу!", відчиняє двері праворуч. . . .

В чепурно-прибранім кабінеті за елегантним жіночим письмовим столом сидить дама. . . Дама середніх літ і середньої комплекції. Вона одягнена в чорну елегантну сукню, її зачіска пишна і в той час свідчить про вміле й делікатне вживання косметики, її маленькі, красивої форми руки закінчуються ніжно-рожевими нігтями . .

— Прошу почекати кілька хвилин, — увічливо звертається вона до Катрусі, показуючи рукою на крісло і продовжуючи розмову зо старою жінкою, яка сидить напроти неї, і обличчя якої Катруся не бачить...

— Отже, 160 кільограмів пшеничної муки простого помолу, два кільограми цукру і два кільограми шпеку, — каже дама, і голос у неї приємний, заворожуючий. . . .

— Ні, я не згодна, — каже стара жінка: — адже це — 37 брилянтів! Я примушена забрати свою цінність назад. . . вона простягає руку і бере зі стола якусь річ.

Катруся через її плече бачить шостикутну зірку:— кожний її кут зроблений у вигляді стрілки і має по шість брилянтів, які збільшуються поступово від зовнішного краю до центра, а всі шість стрілок зєднані до купи великим, центральним чудової гри брилянтом.

"Дійсно — 37 брилянтів!" — робить Катруся нескладний підрахунок і дивиться на зірку, не в силі відірвати свого зачарованого погляду від чудової гри брилянтів.

Але зірка ховається в пуделочко, а пуделочко до торбинки і стара встає. Це справді дуже стара жінка, років напевно 75.

— Мені дуже прикро турбувати вас ще раз, — з чарівною усмішкою говорить господиня:— але, як що вам не трудно, то зайдіть до мене з вашою зіркою позавтра зранку. Я поговорю з ким треба і може ми ще щось вам добавимо. Ваша остання ціна?

— Два кільо цукру, два кільо шпеку, 200 кільограмів муки і ні грама менше! — каже клієнтка і старечою ходою прямує до передпокою. . .

— До побачення!

— До побачення позавтра зранку! — мило відповідає господиня і кличе служницю: — Марусе! Допоможіть пані одягнутися!

"О, це приємна дама", — думає, спостерігаючи Катруся: — навіть про неї це замало сказати, що вона "просто приємна дама". Вживаючи термінологію Миколи Гоголя, треба визнати, що це є дама "приємна у всіх відношеннях". . . .Недаром німецька військова сметанка саме за її допомогою вимінює найцінніші раритети на пшеничну муку. . . На пшеничну муку, що родилася і виросла на полях України і яка тепер сконцентрована на склепах постачання німецької армії. Приємна у всіх відношеннях дама вміло спрямовує своїми маленькими руками щедро оздоблений брилянтами золотий струмочок до кишень німецьких офіцерів, а призначену для постачання німецької армії українську муку на тимчасове задоволення настирливих потреб шлунків голодуючих власників найцінніших раритетів. . .

— Чому так суворо насуплені Ваші чудові бровенята шнурочком, і над чим Ви так глибоко задумались? — мило питає Катрусю приємна у всіх відношеннях дама і просить її до столу.

Катруся сідає напроти дами і мовчки кладе на стіл перстень з трьома брилянтами. Дама уважно його розглядає крізь люпу, важить і чомусь одягає на повний пальчик своєї лівої руки. Між іншим, на її повних, красивих руках зовсім нема перстенів, — маленька деталь, яка кинулась Катрусі в очі. Дама довго розглядає свою

ліву руку з Катрусиним перстенем на безимяному повному пальчику її лівої руки. . . .

— Цікавий перстенець! — каже вона, не ординарний. . . Скільки за нього хочете?

— А скільки Ви дасьте?

— Шіснадцять кільограмів пшеничного борошна простого помолу, — мило усміхаючись, каже дама.

Катруся пригадує собі, що максимальна ціна, яку їй давали ювеліри була 3500 карбованців, що дорівнювало 14 кільограмів чорного хліба. Отже 16 кільограмів пшеничної муки — це було вже добре. Але вона, сама дивуючись зо своєї відваги, каже:

— Я хочу 24 кільограми борошна.

— 24 не дасть ніхто! — з милою рішучістю каже дама: — Ви залишите у мене Ваш перстенець на одну ніч, а завтра я Вам скажу остаточну ціну. Може якомусь офіцерові цей перстенець так вподобається, що він дасть Вам більше, як 16. . . Побачимо!

— Добре, я прийду завтра зранку — каже Катруся.

— Прошу, приходьте! Тільки не раніш десятої години, — мило усміхається до неї дама і кличе служницю. . . Авдієнцію закінчено, Катруся виходить до передпокою, а перстенець з трьома брилянтами так і залишився на пухкому безимяному пальчику лівої руки приємної у всіх відношеннях дами.

У Катрусі залишилося враження, ніби "крупна спекулятивна риба"' сподобала собі перстенець і навіть уважала би за можливе прикрасити ним свою власну ручку. . . .

Коли наступного ранку в десятій годині знову Катруся сиділа в затишному кабінеті приємної у всіх відношеннях дами, вона почула з її приємних уст досить приємну для себе ціну: 20 кільограмів муки. Це задовольняло Катрусю, і вона вже готова була сказати своє останнє слово згоди, коли раптом була вражена недбало доданим зауваженням:

— Певна річ, що з того 10% — це б то два кільограми Ви маєте заплатити мені за комісію, а 18 кільограмів — Ваші. . . .

Хоч до цього зауваження і додавалась дуже мила усмішка, але Катруся була до глибини душі обурена: "Вона напевно купує цей перстенець персонально для себе і ще здирає з мене, голодної два кільо борошна за комісію!"

"На їхньому спекулятивному жаргоні це називається "заробляти", — пригадала вона собі слова доцента В.

Глибока, свідома, ще з малечку вихована зневага до спекулянта готова була прорватись назовні необережним словом, але Катруся своєчасно стримала себе і роблено-спокійним тоном сказала:

— Я хочу порадитись ще зо своїм старим родичем. Прошу повернути мій перстенець! Як що я буду згодна, то прийду до Вас, з Вашого дозволу, завтра о десятій годині ранку. . . .

Дама повернула перстень і мило запрошувала прийти завтра:

— Більше Вам ніхто не дасть! — з черговою рішучістю переконувала вона.

— — — — —

Стемніло. . . Замучені голодом і злиднями харківяне сидять, забившись у свої ледви освічені каганцями, здебільшого неотоплені нори, а вулицями міста ходять лише люди в зелено-синіх уніформах. . .

Сидить і Катруся у своїй норі. . . вона варить собі зупу з картоплянного лушпиння, якого їй знову пощастило купити у тої ж самої старої бабусі, в якої купила колись недавно. Зупа з лушпиння кипить і булькає, розповсюднюючи дразнячий запах вареної картоплі, на столі ледви блимає маленький каганець, а Катруся сидить на ослінчику проти своєї печі і підкладаючи малесенькі, ніби для ляльок зроблені полінця, думає:

. . . З помешкання цієї милої дами витікає таємний, але багатий своїм змістом струмочок. . . Напевно у Харкові ще є подібні джерела, які збагачують собою великий золотий потічок, що спрямований з голодного Харкова до німецького Райху. . .

Мабуть, доведеться і мені додати зо свойого боку золоту краплину саме до того таємного струмочка, що витікає з помешкання милої дами. . . .А може. . . Хто знає?. . . Може мій перстенець залишиться в її мешканні і прилипне до її повного пальчика! І Катруся твердо вирішує завтра о десятій годині занести перстень: "Адже більше, як 18 кільо муки дійсно ніхто не дасть'.'

Різкий стукіт у двері примушує Катрусю встати від печі.

— Пані Катрусю! Відчиніть! До Вас німець прийшов! — чує вона знайомий голос сусідки. В цім голосі

бренить здивовання і задоволення, що нарешті й до цієї недоторканої Катрусі німець прийшов. . . .

— До мене. . . німець?!?. . . — питає до краю здивована Катруся і відчиняє двері. А на порозі й справді стоїть величезний, дебелий німець.

— Добрий вечір, пані! — каже він по німецьки й рішуче переступає поріг Катрусиної хати.

Катруся розгублено відступає назад і широко-розкритими очима розглядає його простацьке, грубе обличчя та дебелу постать.

Задоволена такою пікантною подією сусідка просовує свого носа до кімнати і неприємно-солодким голосом питає:

— Може Вам лямпочку позичити?. . . Адже незручна такого гостя при каганці приймати. . . .

— Ні, дякую! — злобно відповідає її Катруся і замикає двері.

— Ви напевно, помилилися, пане! — звертається вона до німця: — Ви попали не на ту адресу. . . Кого Ви потребуєте бачити?

Німець ломано вимовляє її прізвище. . .

— Сідайте! — з трудом видушує з себе Катруся.

Німець сів.

— Що Ви потребуєте? — питає його Катруся.

Німець лізе за пазуху, виймає клапоть паперу і подає його Катрусі.

Нахилившись над каганцем, Катруся з напруженням і хвилюванням починає читати.

. . . “Катрусечко! Цей дебелий німчисько є старим конюхом. Він дістав від своєї нареченої замовлення купити її золотий перстень і невідмінно з брилянтами. . . Він вже давно такого шукає і не може знайти. Здери з нього, чортового сина, як мога — найбільше! (Не бійся, я можу писати, що хочу, він же все одно моєї записки не прочитає!). На всякий випадок пишу Тобі, що він може заплатити вівсяними оплатками (Гаферфльокен), та пшеницею. Він одержує в певній скількості для коней*), але, як старий конюх, він може дати, не коням, а Тобі. . . Питай не менше, як два відра пшениці та два відра вівсяних оплатків. Думаю, що він би міг Тобі що дня приносити порцію зупи (якийсь час), бо його товариш працює кухаром і може йому щодня трохи більше доливати. Я й “камерадови” тому перу і їхні взаємні стосунки мені відомі. . . Пишу Тобі так детально, бо боюсь, що Ти, моя маленька, щось неодмінно прогавиш і задешево продаси перстень.

Твоя Настя.

П. С. Його кухня недалеко від Твого мешкання, отже він може Тобі щодня трошки зупи заносити. . .Це йому майже по дорозі.

Тримайся Катрусько кріпко! Памятай, чим більше здереш, тимкраще для Твого Тарасика буде. . . !!”

Катруся прочитавши записку, з цікавістю розглядає грубе, ніби порепане обличчя старшого конюха: вона

*) В той час через відсутність вівса, коні, які обслуговували німецьке військо у Харкові, їли замість вівса — високої якости українську пшеницю.

вже цілком оволоділа собою. Ось, який сватач до її родинного скарбу прийшов!

Салдатисько просить показати перстень. Катруся ставить пуделочко коло каганця і стежить за рухами і обличчям гостя. . .

Він з великими трудами розкриває малесеньке пуделочко і ставить перстень на долоню своєї правої руки. Він довго-довго дивиться, а каганець — Катрусин спільник блимає, і від того блимання особливо приманчиво грають, таємничо-мінливо миготять брилянти. . . вони покорюють примітивне конюхове серце, і він, навіть не ховаючи свого захоплення, хрипко говорить:

— Ден Рінґ кауфе іх! — і брудний з чорним нігтем палець лівої руки показує на дебелі, широкі груди. Цей палець ніби має переконати Катрусю, що саме він, а не хто інший купить цей перстень. . . Він каже, що завтра вони мусять у двох піти до ювеліра, який має йому, старшому конюхові, підтвердити, що ці брилянти — правдиві, і тоді він купує. . . О, він має чим заплатити, нехай Катруся не звертає уваги на те, що він — конюх...

— Прошу, хоч до десяти ювелірів! — усміхаючись, каже Катруся і пропонує піти до ювелірів укупі з Настею.

Старший конюх згідний: — О, Нашта ішт айн ґутес Медхен!

Умовившись з старшим конюхом, що завтра о десятій годині він вкупі з Настею чекатиме на неї коло ювелірного магазину на Миколаївському майдані, Кат-

руся ховає свій скарб у пуделочко, а німець каже "Ґуте Нахт" і йде геть. . .

Катруся супроваджує його коридором, щоб зачинити за ним вхідні двері. . . Зацікавлена незвичайною подією сусідка висовує свого носа з дверей і солодко питає: — "Вже так скоро Ваш гість іде геть?!. . .

— Як бачите! — відрубує Катруся.

— — — — —

На другий день, переконавшись у трьох ювелірів, що брилянти правдиві, старший конюх захоплено й гордо оголосив Катрусі та Насті свою волю: цей перстень купує саме він, а ніхто інший!

Всі троє пішли до Катрусі на помешкання, і в трьох почали обговорювати найтрудніше питання ціни за перстень.

Конюх чув, що ювелір оцінював перстень на 3500 карбованців, це зробило на нього враження великої цифри, а у співвідношенні цін він, як видно, не дуже то добре розбирався.

Настя відгравала в цім торзі велику ролю. Вона дуже вміло поводила себе, як безсторонній суддя, але ввесь час "гнала воду" на Катрусин млин. . . В наслідок двохгодинних переговорів було досягнено згоди ось на чому:

Старший конюх повинен дати Катрусі два відра пшениці та два відра вівсяних оплаток; цілий місяць він має щодня приносити її порцію їхньої салдатської зупи і кусочок хліба, не менше, як 10 дека. Перстень буде зберігатися у Насті, і вона його віддасть старшому

конюхові лише через місяць, коли Катруся її засвідчить, що все, згідно з умовою, одержано. . . Перше відро пшениці старший конюх обіцяв принести таки ж сьогодні вечером.

Катруся ледви стримувала свою буйну радість. . . а коли дебела постать старшого конюха зникла за дверима, вона кинулась на Настю, яка знову схопивши у свої дужі руки зголоднілу й вихудлу Катрусю, кинула її мов піря на ліжко. Катруся з радості трясла-термосила, цілувала Настине лице, щоки. . . Навіть Настин носик "картопелька" дістав кілька шалено-горячих поцілунків.

— Тихше, тихше, благаю Тебе! Навіжена! Ти можеш пошкодити свому Тарасикові! — говорила її розпростерта на ліжку Настя, а сама теж щасливо усміхалась.

— — — —

Минали дні за днями. Катруся поділилась своєю радістю з доцентом і дістала від нього низку корисних порад щодо відживлювання себе одержаними від німця харчами. Старший конюх додержав слова і відразу приніс їй велике відро чудової пшениці, а за кілька днів відро вівсяних оплаток. Щодня в першій годині він стукав у її віконце, а коли Катруся вибігала на ґанок, він наливав густу салдатську зупу в її посудину і давав їй кусень хліба.

Катруся віджила, зникли опухи на ступнях ніг, та під очима. Її обличчя прибирало з кожним днем кращого, більш життьового вигляду.

Був початок березня і минуло вже пять місяців її вагітності. Коли вона чула в собі Тарасиків рух, вона робилась поважно-серйозною, спрямованою саме до

цього ледви чутного, ніжного руху і сама собі відзначала: "Тепер він порушив ніжками (або ручками)". Жалісно й безнадійно щеміло її серце за Василем. . . . Коли зникли муки голоду, гостріше давали себе чути муки душі. . .

Одного разу вечером, коли вона їла зварену з вівсяних оплатків кашу, до її кімнати застукав Герр Ганс (так звали старшого конюха): він приніс, згідно з умовою, друге відро пшениці. . .

Катруся спорожнила відро і попросила гостя сісти.

Знаєте Герр Ганс, я вже давно цікавлюсь, як виглядає ваша наречена. . . Чи не маєте ви часом її фотографії? — спитала Катруся!

Ганс не заставив просити себе в двічі, охотно поліз до бічної кишені й дістав фотографію.

Катруся з цікавістю розглядала при світлі каганця дебелу, незграбну дівчину з грубим, тваринним обличчям і квадратовим (без жадного натяку на талію) тілом.

"Справжній штурпак!" — подумала вона, а голосно похвалила, що дуже гарна.

"Ось та особа, яка носитиме на своїм пальці наш родинний скарб!" Хотілось плакати, хотілося кричати з розпуки: чому має бути саме так?!?

— А скажіть будь ласка, Герр Ганс, — запитала вона, повертаючи старшому конюхові фотографію: — Адже скоро ви одержите перстень. В який спосіб ви його пішлете вашій нареченій? Це така маленька річ і зможе на почті пропасти. . .

Вона питала роблено-наївно. . . фактично її хотілось знати, в який спосіб конкретно золотий потічок витікає з голодного Харкова. . . .

О, дуже просто! Я посилатиму золотий перстень вже не перший раз і знаю, як це робиться, — гордо відповів старший конюх:

— У Харкові, як і в кожному місті є така німецька установа, яка займається відправкою золота до Райху. Я зявляюсь туди з цінністю, яку хочу переслати додому. Я заповнюю спеціяльний супровідний блянк з точною адресою моєї нареченої. В моїй присутності мою цінність запаковують у спеціяльне мале пуделочко, яке мусить мати на собі той самий нумер, що супровідний блянк. Коли таких пуделечок набереться багато, їх сортують за принципом міст Німеччини, до яких вони адресовані: скажемо ті, що йдуть до Ляйпцігу складаються компактно до великого пуделка, що матиме спрямування на Ляйпціг. Такі більші пуделка зо золотом, з яких кожне адресоване до певного міста, перевозяться до Німеччини під особливою охороною, а там уже розділюється по містах, а в містах по адресах.

— Отже ви цілком гарантовані, що ваша наречена одержить цей перстень? — питає Катруся.

— Цілком гарантований. Я вже написав її про перстень і вона його очікує. Тепер наступною моєю купівлею будуть два шлюбні перстені. Якщо хто з Ваших знайомих має масивні шлюбні перстені, то я їх можу купити.

— Добре, я спитаюся, — спокійно відповідає Катруся, а сама думає: Чому б ні?!? Адже мій родинний скарб прийшовся тобі зовсім даром: ти вкрав від коней чотири відра корму а салдатської зупи тобі наливає зайвий полонник твій "камерад" - кухар. . . Або, хто знає? Не виключена й така можливість, що ти мені щодня приносиш свої та товаришів недоїдки".

Січень, 1947 року.

Друкарня Нового Шляху

друкує:

- Часописи
- Книжки
- Памфлети
- Летючки
- Наголовні Листи
- Коверти
- Бизнесові Картки
- Привязки (Теґс)
- Базарові Тикети
- Стейтменти
- Інвойси
- Адресові Наліпки
- Обіжні Листи
- Календаріюм (Педс)
- Тикети вступу
- Тикети до передержки
- Шери
- Цертифікати
- Купони
- Грамоти
- Бизнесові вивіски
- Календарі
- Катальоги
- Молитвенники
- Бизнесові Форми
- Білянсові Зіставлення
- Мапи і пр.

Замовлення на друкарські роботи
і часопис слати на адресу:

NEW PATHWAY

Box 3033, — Winnipeg, Man.

Phone 56 257